

**DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE COVID-19'UN EKONOMİK VE SEKTÖREL
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

Yüksek Lisans Tezi

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

AĞRI-2022

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

**DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE COVID-19'UN EKONOMİK VE SEKTÖREL
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

AĞRI-2022

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Dünya’da ve Türkiye’de COVID-19’un Ekonomik ve Sektörel Etkileri Üzerine Bir Araştırma” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istiyorum. Bu sürecin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım taktirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.

01.11.2022

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER danışmanlığında, Zübeyde AKSOY ÖRETMEN tarafından hazırlanan bu çalışma/...../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : İmza:

Jüri Üyesi : İmza:

Jüri Üyesi : İmza:

Jüri Üyesi : İmza:

Jüri Üyesi : İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../201.. tarih ve /.....nolu kararı ile onaylanmıştır. /...../.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
----------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇTE MEYDANA GELEN SALGIN HASTALIKLAR VE EKONOMİK ETKİLERİ.....	3
2.1. İspanyol Gribi (1918-1920)	5
2.2. Asya Gribi (1957-1958)	5
2.3. Hong Kong Gribi (1968-1970)	6
2.4. HIV ve AIDS Salgını (1980 – Günümüz).....	7
2.5. Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) (2002-2003).....	8
2.6. Domuz Gribi (2009-2010).....	8
2.7. Ebola Salgını (2014-2016)	9
2.8. Ortadoğu Solunum Sendromu (MERS) (2015-günümüz)	11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜNYA’DA COVID -19’UN EKONOMİK ETKİLERİ	12
3.1. COVID-19’un Ekonomik Büyümeye Etkisi	13
3.2. COVID-19’un İşsizlik ve İstihdama Etkisi	17
3.3. COVID-19’un Enflasyona Etkisi	18

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE COVID-19’UN EKONOMİK VE SEKTÖREL ETKİLERİ. 25

4.1. COVID-19 Salgını ve Gelişimi	25
4.2. COVID-19’un Hizmet, Sanayi, Tarım ve Finans Sektörlerine Etkisi.....	28
4.2.1. Tarım Sektörüne Olan Etkisi.....	28
4.2.2. Sanayi Sektörüne Olan Etkisi	29
4.2.3. Hizmet Sektörüne Olan Etkisi.....	31
4.2.4. Finans Sektörüne Olan Etkisi.....	37
4.3. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri.....	45
4.4. İşsizlik ve İstihdam Üzerine Etkileri.....	52

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. COVID-19 SALGININA KARŞI UYGULANAN POLİTİKALAR VE ALINAN TEDBİRLER 55

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	60
KAYNAKÇA	64

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE COVID-19’UN EKONOMİK VE SEKTÖREL
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

İnsanlar geçmişten günümüze kadar her dönemde farklı salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan salgın hastalıkların bazıları sadece çıktığı bölgeyi etkilerken bazıları da dünya genelinde etkili olmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde de COVID-19 pandemisi ortaya çıkmış ve bütün ülkeleri etkilenmiştir. Milyonlarca insanın ölümüne sebep olan COVID-19’un hızlı bir şekilde yayılması ülkeler tarafından tedbir ve önlem almalarına neden olmuştur. Bu durum ayrıca ekonomik düzende bozulmalar meydana getirmiştir. Virüsün ne zaman son bulacağına dair olan belirsizliklerse sürekli yayılması ülkelerde yatırım, tüketim ve ticaret alanında belirsizlikler oluşturmıştır. Bu belirsizlikler karşısında eş zamanlı talep ve arz şokları yaşanmış ve küresel ekonomide yaşanan şoklardan dolayı durağanlaşmıştır. Salgın sürecinde hükümetler tarafından uygulanan ekonomik politika ve tedbirlerin doğrudan etkileri olmuştur.

Bu çalışmada insanoğlunun geçmişten bu yana karşılaştıkları salgın hastalıkların neler olduğu ve ekonomik etkilerine, COVID-19’un Türkiye’de ve dünyadaki ekonomik ve sektörel etkilerine değinilmiştir. Ayrıca salgın sürecinde oluşan politika ve tedbirlere yer verilmiştir. Çalışmanın amacı yaşanan pandemi sürecinde ekonomi üzerinde yarattığı etkileri ve alınan tedbir ve önlemleri araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Salgın Hastalıklar, COVID-19’un Ekonomik Etkisi, Türkiye, COVID-19’un Küresel Etkileri

ABSTRACT
MASTER THESIS
A RESEARCH ON THE ECONOMIC AND SECTORAL EFFECTS OF
COVID-19 IN THE WORLD AND IN TURKEY

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Murat BEŞER

People have faced and struggled with various epidemic diseases since the past. While some of the epidemic diseases that occur only affect that region, some of them show their effects on a global scale in all countries of the world. Today, we are fighting the COVID-19 epidemic, which we have been fighting since December 2019. The epidemic, which occurred unexpectedly, has affected all the countries of the world. The rapid spread of this global epidemic, which caused the death of millions of people, caused countries to take precautions and precautions. This situation so caused disruptions in the economic order. Uncertainties about when the virus will end, on the other hand, have created uncertainties in the fields of investment, consumption and trade in countries. In the face of these uncertainties, simultaneous demand and supply shocks were experienced and the global economy became stagnant due to the shocks. Economic policies and measures implemented by governments during the epidemic process had direct effects.

In this study, it has been mentioned what the epidemic diseases that human beings have faced since the past and their economic effects, and the economic and sectoral effects of COVID-19 in Turkey and in the world. In addition, policies and measures that occurred during the epidemic process, literature reviews of academic studies in the world and in Turkey are included. The aim of our study is to investigate the effects of the pandemic on the economy and the measures and measures taken.

Keywords: COVID-19, Epidemics, Economic Impact of COVID-19, Turkey, Global effects of COVID 19

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın hazırlanmasındaki her aşamada değerli bilgi ve deneyimleriyle beni aydınlatan her sorum karşısında her zaman yön gösteren saygı değer tez danışmanım değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat Beşer'e saygılarımı sunar, tüm samimiyetimle teşekkür ederim.

Hayatım boyunca bana desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle ailede ilk okuyan kız evlatları olarak biz kızlarını okutma mücadelesi veren ve okutmayı başaran canımdan öte olan annem Saliha Aksoy'a ayrıca her konuda benim kararlarıma saygı duyan ve anlayış gösteren eşime ve bu tez çalışmamda hamilelik sürecimden beri benimle beraber her anımda benimle olan kızım Amine Öğretmen'e teşekkürü borç bilirim.

Tez çalışmam da yazdıkları eserlerden ve çalışmalardan yararlandığım tüm kaynaklardaki saygı değer yazarlarımız, bilim insanlarımıza ve kurum kuruluşlara da teşekkür ederim.

Ağrı-2022

Zübeyde AKSOY ÖRETMEN

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği Komisyonu
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AE	: Toplam Planlanan Harcama
AIDS	: Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu
ALES	: Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Sınavı
C	: Tüketim Harcamaları
ECB	: Avrupa Merkez Bankası
FED	: Amerikan Merkez Bankası
G	: Devlet (Kamu) Harcamaları,
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
G7	: G7 ülkeleri ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya
I	: Yatırım Harcamaları,
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslar Arası Para Fonu
M	: İthalat Harcamalarını
PMI	: Purchasing Manager Index
PPK	: Para Politikası Kurulu
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Tüketici Fiyat Endeksi
X	: İhracat Harcamaları

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tarihsel Süreçte Oluşan Salgınlar	4
Tablo 2. Ülkelerdeki Ebola Virüsü Vaka ve Ölüm İstatistikleri	9
Tablo 3. COVID-19 Pandemisinin Dünya İstatistikleri (15 Mayıs 2021)	12
Tablo 4. 2021 -2023 Yıllarına Ait Büyüme Beklentileri (%).....	15
Tablo 5. Yıllara göre Büyüme Oranları(%).....	48
Tablo 6. COVID-19 Salgını Sırasında Uygulanan Hızlı Politika Tepkileri.....	58

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. GSYH Büyüme Oranları 1968-1971 (%)	6
Şekil 2. IMF'nin 2022 Nisan Ayı Ekonomik Büyüme Grafiği.....	15
Şekil 3. Yıllara Göre Küresel İşsizlik	17
Şekil 4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Küresel Enflasyon Düzeyi.....	19
Şekil 5. Gelişmiş Ülkelerde Tüketici Enflasyonu (Yıllık % Değişim).....	20
Şekil 6. Gelişmekte Olan Ülkelerde Tüketici Enflasyonu	21
Şekil 7. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelen Portföy Akımları (4 Haftalık Birikimli, Milyar ABD Doları).....	22
Şekil 8. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Portföy Hareketleri	23
Şekil 9. Dolar Değişim Grafiği	24
Şekil 10. Dünya Sağlık Örgütü Bölgelere Göre Onaylanmış Haftalık Vaka Tablosu.....	27
Şekil 11. Dünya Sağlık Örgütü Bölgelere Göre Haftalık Ölüm Vaka Tablosu	27
Şekil 12. Sektörel PMI Genel Bakış	29
Şekil 13. Sanayi Üretim Endeksinin Aylık Değişim Oranları (%), Mart 2022	30
Şekil 14. COVID-19'un E-Ticaret Üzerine Etkileri	32
Şekil 15. E-Ticaret İşletmelerinin İllere Göre Dağılım Grafiği.....	33
Şekil 16. E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi	33
Şekil 17. Son On yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Grafiği	34
Şekil 18. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş Sayısı ve Gecelemelerin Yıllara Göre Dağılımı (Mart).....	36
Şekil 19. Ziyaretçi Türüne Göre Turizm Geliri (Ocak-Mart 2022).....	36
Şekil 20. TÜFE Yıllık Değişim Oranları	38
Şekil 21. Harcama Alt Kalemlerine Göre Yıllık Değişim Oranları ve TÜFE'deki Değişime Etkisi (Nisan 2022)	38

Şekil 22. Yıllık Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranları.....	40
Şekil 23. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri Oranları	41
Şekil 24. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)	41
Şekil 25. Borsa İstanbul Endeksi ve Değişim Oranı.....	42
Şekil 26. Dolar/TL Döviz Kuru	43
Şekil 27. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH Oranları	49
Şekil 28. GSYH Büyüme Oranları.....	49
Şekil 29. 2021 Yılı'nın 4. Çeyrek Döneminde Harcama Yöntemine Göre GSYİH Büyüme Hızları	50
Şekil 30. 2019-2022 Yılları Arasındaki Ekonomik Güven Endeksi.....	51
Şekil 31. Aylık Ekonomik Güven Endeksi	52
Şekil 32. 2020-2022 Mart Ayı İşsizlik ve İstihdam Oranları.....	53
Şekil 33. COVID-19 Mücadelesi için Ekonomik Tedbirler Kanalı.....	55

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Dünya tarihinde insanoğlu birçok salgınla karşı karşıya kalmıştır. Ortaya çıkan hastalıklar veya salgınların kaynağı insanlar, hayvanlar, bitkiler veya gözle görülmeyen mikroorganizmalardır. Farklı nedenlerden kaynaklı ortaya çıkan hastalıkların bulaşıcı olma özelliği karşısında zaman zaman toplumlar üzerinde birçok coğrafi alanları ve canlıyı etkileyerek salgına dönüşebilmektedir. Bu durum bulaşıcı olma özelliği ve geniş kitleleri etkilemesinden dolayı sağlık biliminde “pandemi” olarak nitelendirilmektedir.

İnsanoğlu geçmişten günümüze kadar geçen süre içerisinde birçok salgın hastalık ile karşılaşmış ve mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu hastalıkların yayılmasında nüfus artışı, yetersiz ve sağlıklı beslenme, sağlık hizmetlerinin olumsuzluğu vb. faktörlerde etkili olmuştur. Salgınlarbaşa halk sağlığı olmak üzere kültür, ekonomi, eğitim, turizm vb.gibi sektörler üzerinde doğrudan veya dolaylı etkili olmuştur. Dönemsel olarak kuş gribi, domuz gribi ve SARS gribi gibi birçok salgın hastalık tüm dünyayı etkisialtına aldığı bilinmektedir.

İnsanoğlunun son olarak etkisi altında olduğu ve halen devam eden salgın hastalık ise koronavirüs olarak belirtilen COVID-19 salgınıdır. COVID-19 ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin’in Hubei eyaletine bağlı olan Wuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. Hızlı bir şekilde tüm dünya ülkelerini etkisialtına alan salgın yayılmasından dolayı 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO)yaptığı açıklama sonucunda pandemi olarak nitelendirilmesi kabul edilmiştir.

COVID-19 pandemisi hızlı ve etkili olmasından dolayı kısa sürede milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Salgın halen etkisini sürdürmektedir. İçinde bulunduğumuz bu durum karşısında insanların yaşam tarzlarında zorunlu değişiklikler yaşanmıştır. Ayrıca pandemi sürecinde hem sağlık hem ekonomik ve sosyo-kültürel değişikliklerde yaşanmıştır. Korona virüs salgın sürecinde toplumsal olarak yapılacak tüm organizasyonlar iptal edilmiş veya tedbirlerin oluşabileceği düzeye kadar ara verilmesi sağlanmıştır. Bireylerin iş hayatlarında online evde çalışma düzenleri iş düzeneklerine göre yeni sistemler oluşturulmuştur. Bu süreçte birçok yeni

düzenlemeler sağlanmıştır. Salgın döneminde hem hane halklarının hem de ülkelerin ekonomik düzeyinde olumsuzluklar yaşanmıştır. Salgının toplumlar üzerinde yayılmaması adına birçok kısıtlamalar oluşturuldu. Üretim düzeylerinde yavaşlama meydana gelerek gelir düzeylerinde düşüş sağlanmıştır. Ülke ekonomilerinde oluşan üretim düzeyindeki değişiklik sebebiyle ciddi şekilde daralmalar meydana gelmiştir. Dünyada birçok ülke vatandaşlarının gelirlerini kaybetmesinden dolayı devletler tarafından milletlerine özel programlar hazırlayarak gelir destekleri sağlamışlardır. Pandemi sürecinde firma ve iş yerlerinin kapanması, üretim düzeyinin azalması veya yavaşlaması, vergi tahsilatının azalmasıyla kamu gelirlerinin azalması bu dönemde önemli bir bütçe açığının oluşturmuştur.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Yaptığım çalışmanın birinci bölümünde tarihsel süreçte meydana gelen salgın hastalıklar ve ekonomik etkileri başlığında incelemeleri sağlandı. Salgın döneminde oluşan etkileri önemli salgın türleri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Dünya’da COVID-19’un ekonomik ve sektörel etkileri, üçüncü bölümde ise salgının Türkiye’de COVID-19’un ekonomik ve sektörel etkileri ve salgına karşı alınan ekonomik önlemleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde COVID-19’un salgınına karşı uygulanan politikalar ve alınan tedbirler ele alınıp sonuç ve değerlendirmesi yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇTE MEYDANA GELEN SALGIN HASTALIKLAR VE EKONOMİK ETKİLERİ

Bir hastalığın belli bir zaman aralığında fazla sayıda görülmesi durumuna “salgın (epidemi)”, kıta ve kıtaları etkileyen büyük salgınlara da “pandemi” denilmektedir (Arık, 1991: 27).Tarihsel süreçte yaşanan salgın hastalıklar her dönemde toplumlar üzerinde etkisi görülen önemli bir unsur olmuştur. Salgınların toplumlar üzerindeki etkisi her kesim için aynı etkiyi oluşturmamaktadır. Nitekim oluşan bu etkiler sonucunda bazı kesimler çok fazla etkilenirken bazı kesimlerdeyse bu etki hissedilmeyebilir.

Dünyada da birçok salgın hastalıklar ile geçmişten günümüze kadar mücadele edilmiştir. Tarih boyunca çeşitli salgın hastalıklar sürecinde kitlesel ölümlerin yaşanmasıyla ayrıca ekonomik ve sosyal alanda da büyük bir etki yaratmıştır. Salgınların bulaşma etkisi başta sağlık olmakla birlikte diğer sektörleri de etkisi altına almıştır. Günümüzde mücadelesini verdiğimiz salgın hastalığı WHO ’nın 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan ettiği Covid-19’dur. Salgın Çin’in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkarak tüm dünyayı küresel olarak etkisi altına almıştır.

Bu çalışmada tarihsel süreçte yer alan salgın hastalıklar belirtilmiştir. Çalışma 1900’lü yıllardan beri insanlığın karşı karşıya kaldığı salgın hastalıklar ve ekonomik etkilerini özellikle incelemiştir.

Tablo 1’de tarihsel süreç boyunca oluşan salgınlar listelenmiştir.

Tablo 1. Tarihsel Süreçte Oluşan Salgınlar

Zaman Dilimi	Salgınlar	Tahmini Ölüm Sayıları
MS.165-180	Antoninus Salgını	5 milyon
541-542	Justinianus Vebası (1. Veba Salgını)	35-50 milyon
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
1346-1353	Kara Veba (2. Veba Salgını)	200 milyon
1520 ve sonrası	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon
1629-1631	İtalya Vebası	1 milyon
1665-1666	Londra Büyük Vebası	100 bin
1817-2018	Kolera Pandemileri (1-7)	>1 milyon
1885	3. Veba Salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100-150 bin
1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
1918-1920	İspanyol Gribi	40-50 milyon
1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 milyon
1980 – günümüz	HIV/AIDS Salgını	35 milyon
2002-2003	SARS Salgını	770
2009-2010	Domuz Gribi	200 bin
2014-2016	Ebola Virüs Hastalığı	11 bin
2015-günümüz	Mers Salgını	850
2019-günümüz	COVID-19 Salgını	6.220.718 (27.04.2022)

Kaynak: Karabacak, 2022

2.1. İspanyol Gribi (1918-1920)

Tarihteki en büyük grip salgınlarından biri olan İspanyol Gribi 20. yy başlarında ortaya çıkmıştır. 1918-1919 yıllarında Birinci Dünya Savaşıyla birlikte aynı anda oluşan salgın hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgının ortaya çıkışı Amerika Birleşik Devleti'ndeki askeri personelde görülen bir virüs sonucu tespiti olduğu yapılan incelemeler sonucunda belirtilmiştir. Amerika Birleşik Devleti'nde görülmesine rağmen isminin İspanyol gribi olmasının nedeni, dönemin Birinci Dünya Savaşına girmeyen İspanya'nın salgın sürecinde oluşan ölüm oranlarını rapor olarak sunmasından dolayıdır. Salgın sürecinde üç dalga oluşmuştur. En fazla etkisi ikinci dalgada meydana gelmiştir. İkinci dalga Birinci Dünya Savaşı sonrasında bireylerin ülkelerine dönüş yapması ve hasta kişilerin karantina süreci uygulanmayarak seyahat yapmasından dolayı salgın yayılması engellenememiştir. Tüm dünyayı etkisi altına alan salgın ayrıca Osmanlı Devleti döneminde görülmüştür. Özellikle salgını ülkeye dışarıdan gelen esir, vatandaşlar ve deniz yoluyla yapılan seferlerden ülke içerisine yayıldığı belirtilmiştir (Temel, 1998: 227).

Dünyada milyonlarca insanın ölümüne sebep olan salgın diğer taraftan ülkelerde ekonomik olarak olumsuz etkisini göstermiştir. Bu salgının ekonomik etkilerinin belirlenmesi için İsveç'te yapılan çalışmalarda, yoksulluğun %11 oranında arttığı ve sermaye gelirlerinin yaklaşık %5-6 oranında azaldığı tespit edilmiştir (Türk vd.,2020: 621).

Salgının ekonomiye etkilerinin en önemli göstergelerinden biri, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesinden dolayı işgücü arzının azalması olmuştur. Hindistan'da işgücünün azalmasına bağlı olarak tarımsal çıktıda düşüş meydana gelmiştir. Salgından dolayı işgücü %8 azalırken, tarımsal çıktı miktarında %3,3 oranında düşüş görülmüştür (Bell ve Lewis, 2004: 15).

2.2. Asya Gribi (1957-1958)

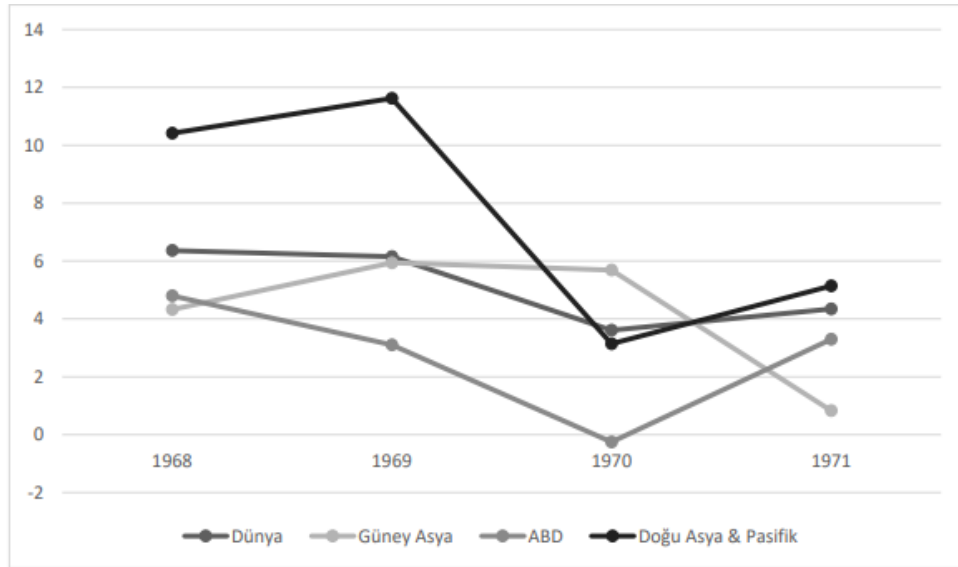
1957-1958 yıllarında yaşanan Asya gribi grip salgınlarının ikincisidir. İlk olarak 1957 yılında Singapur'da görülmüş ardından Amerika Birleşik Devletleri, Hong Kong ve Çin'de de etkilerini göstermiştir. Yaklaşık olarak 1 milyon insanın öldüğü tahmin edilen Asya Gribi 1968 yılında etkisini tamamen kaybetmiştir. Diğer grip salgınlarından ayırt edici özelliğiye daha çok genç nüfus üzerinde etkilerinin

görülmesidir. Diğer taraftan ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde her salgın gibi Asya grip salgını da iş gücü düzeyini etkilemiştir. İşgücü oranında yaşanan aksaklıklardan dolayı üretim düzeyi düşmüştür. Genç nüfus üzerindeki etkisinden kaynaklı işsizlik oranlarında negatif etki yaratarak işsizlik oranında artış sağlamıştır. İş gücü düzeyindeki düşüş o dönemin önemli ekonomik faaliyeti olan tarım düzeyini de üretim düzeyinde de düşüşe neden olarak olumsuz etkilemiştir (Jackson, 2009).

2.3. Hong Kong Gribi (1968-1970)

İlk olarak 13 Temmuz 1968 yılında Hong Kong’da salgın tespit edilmiştir. Kalabalık nüfus düzeyine sahip olan ülkede salgın hızlı bir şekilde etkisini göstererek yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) açıklamasında salgını 0.1 ve 0,5 arasında ölüm vakalarının diğer salgın türlerine göre daha az yaşanmasından dolayı kategori 2 grip salgını olarak tanımlamaktadır. Diğer salgınlara göre ölüm vakalarının daha az olmasından kaynaklı hafif salgın türü sayılmaktadır (Karabacak, 2022: 12).

Şekil 1. GSYH Büyüme Oranları 1968-1971 (%)

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org> Erişim: 10.10.2020

Hong Kong Gribi’nden ekonomik olarak en çok etkilenen ülkeler Asya ülkeleri olmuştur. Salgın Asya ülkelerinde oluşmasından dolayı Şekil’1 de görüldüğü gibi 1970 yılında Doğu Asya & Pasifik üzerinde oluşan büyüme 1969 yılındaki büyüme oranına göre %8 düzeyinde azalmıştır. Salgının ABD ‘ye sıçramasıyla o dönemde savaşta olan ABD 1970 yılını daralmayla kapatmıştır. Pandeminin etkisi en çok

gelişmekte ola ülkelerde görülmüştür. Ayrıca bazı ülkelerde daha fazla nüfus yoğunluğu ve yoksulluğun olması diğer ülkelere göre ekonomik etkileri daha da artırmaktadır.

2.4. HIV ve AIDS Salgını (1980 – Günümüz)

HIV (İnsan Bağışıklık Yetmezlik Virüsü), insanların bağışıklık sisteminin istikrarlı düzenini bozan, günlük oluşan iltihap ve hastalıklara karşı savunma gücünü zayıflatan bir virüstür. AIDS (Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu), HIV virüsü tarafından bağışıklık sisteminde ciddi şekilde zarar görerek mevcut olan yaşam düzenini tehlike oluşturan enfeksiyonel virüs olarak belirtebiliriz. İncelediğimiz ve araştırmalar sonucundaki bilimsel çalışmalardan öğrendiğimiz, AIDS virüsü belirtileriyle birlikte hastalığın sürekli ilerlemesi durumunda ölümcül sonuçlar doğurabildiği belirtilmiştir. Bu virüs özellikle kan ürün kullanıcıları, madde kullanıcıları, mahkûmlar, kimsesiz ve evsizler, göçmenler, cinsel davranış geçmişi olan kişilerde gözükmemektedir. Virüsün insan vücuduna temasından sonra tamamen tedavi olsa bile iyileşme olanağı olmadığını sadece mevcut tedavi ile kronik hastalık olarak hayatlarını devam ettirebileceklerdir. Bu durumda hastaların ölümcül sonuçla karşılaşması engellenmiş olmaktadır (Şahbaz, 2021: 29).

HIV/AIDS virüsü dünyada birçok ülkede etkisini yetişkin ve bebeklerde dahi göstermektedir. Ülkemizde HIV/AIDS bildirim zorunlu hastalıklar listesinde yer almakta olup 1985 yılındaki ilk vaka bildiriminden bu yana sörveyansın yürütölmektedir. Ülkemizde 1985 yılından 15 Kasım 2021 tarihine kadar doğrulama testi pozitif tespit edilerek bildirim yapılan 29,284 HIV (+) kişi ve 2052 AIDS vakası mevcuttur. Vakaların %81,2'si erkek, %18,8'i kadın olup %16'sı yabancı uyruklu kişilerden oluşmaktadır. Vakaların en fazla göröldüğü yaş grubu 25-29 ve 30-34 yaş grubudur. Bulaş yoluna göre dağılımına bakıldığında, vakaların %46,1'inin cinsel yolla bulaşmakta olduğı, cinsel yolla bulaştığı bildirilen bu vakaların %68,6'sının bulaşma yolunun heteroseksüel cinsel ilişki olduğı bilinmektedir. Ayrıca, vakaların %1'inin bulaşma yolu damar içi madde kullanımı olup %52,57'sinin bulaş yolu bilinmemektedir (Sağlık Bakanlığı, 2022).

Ekonomik olarak virüs etkileri tüm dünyayı olumsuz olarak etkilemiştir. Kişi başına düşen sağlık harcamaları düşük olan ölkeler hastalığın getirmiş olduğı

ekonomik yükü çekmekte zorlanmaktadır. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde bu ekonomik yük kamu harcamalarından karşılanmaktadır. Ancak özellikle düşük gelirli ülkelerde uluslararası yardım kuruluşları hastalığın tanısı, tedavisi ve önlenmesi gibi konularda finansal destek kaynağı olmaktadır. Türkiye’de 2000-2017 yılları arasında HIV/AIDS hastalığı için yapılan sağlık harcamalarının toplam tutarı 4,5 kat artmıştır. Genel sağlık harcamaları içindeki oranı ise %0,6’lık bir dilime sahiptir. Küresel düzeyde bu salgının ekonomik harcamalarının finansman kaynaklarının dağılımı ise %47,9’u uluslararası kuruluşlarca, %47,4’ü kamu tarafından, %2,8’i cepten ödeme, %1,8’i özel sağlık harcamaları şeklinde oluşmaktadır. Türkiye’de ise salgın harcamalarının %99’u kamu tarafından karşılanmaktadır (Yiğit, 2019:194-198).

2.5. Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) (2002-2003)

Şiddetli Akut Solunum Sendromu günümüzde karşılaştığımız COVID-19 salgının bir benzeridir. 2003 yılında Çin’de ortaya çıkan bu virüs kısa bir sürede bütün dünyaya yayılmıştır.

SARS salgını ekonomik açıdan ülkelerde farklı etkilere sahip olsa da özellikle Çin ve Hong Kong’da ciddi anlamda olumsuz etkileri yaşanmıştır. Bu dönemde salgının etkin olduğu bölgelerde üretilen ürünlere yönelik ihracat yavaşlamış olsa da ithalat sürekli olarak devam etmiştir. Bu salgın döneminde özellikle havayolu ulaşımı, turizm, perakende satışlar ve oteller ciddi anlamda etkilenmiştir. Öyle ki Çin’de havayolu ulaşımı %50 oranında düşmüştür. Karayolu ulaşımında ise evde karantina sürecinden dolayı düşüşler olmuştur. Kısa vadede ciddi oranda yaşanan bu olumsuzluklardan dolayı ekonomik alanda da ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde üretim ve lojistik hizmetlerinde herhangi bir aksama yaşanmamıştır (Lee ve Mckibbin, 2004:93)

2.6. Domuz Gribi (2009-2010)

1918 İspanyol gribi salgınından sonra, H1N1 virüsü tekrar 2009 yılında Meksika’da ortaya çıkmıştır. Bu virüs domuzlarda bulunan virüse çok benzediği için virüs domuz gribi adını almıştır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, WHO) 11 Nisan 2009 tarihinde bu virüsü dünyayı etkileyen “Grip Pandemisi” olarak ilan etmiştir. Dünya’da yaklaşık 800 bin kişiye bulaşmış ve 200 bin insanın ölmesine sebep olmuştur (Şanlı, 2010: 9).

Domuz gribinin diğerk bir etkisi de öteki salgınlarda olduğu gibi ekonomik düzey üzerinedir. Yine salgın sürecinde yaşanan ölüm vakaları ve işsizlik düzeyinden değil, korku ve güven kaynaklı harcama modelinde değışiklik yaşatmış ve piyasa düzeyinde bozulmalar olmuştur.

2.7. Ebola Salgını (2014-2016)

Ebola virüs hastalığı veya Ebola Hemorajik Ateşı olarak bilinen salgın ilk olarak 1976 yılında Güney Sudan’da ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde birlikte görölmüştür. Demokratik Kongo Cumhuriyetinin Ebola Nehri bölgesinde ortaya çıktığı için ismini buradan almaktadır. Salgın 2014-2016 yıllarında en fazla etkili olduğu zaman dilimidir. Afrika kıtasında en çok etki yaratmasıyla birlikte Afrika dışında birkaç ülkede de görölmüştür. Salgın döneminde 30 bin kişiye virüs bulaşmış ve 11 bin kişi salgın nedeniyle hayatını kaybetmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı HSGM, 2020). Ülkelerdeki Ebola Virüsü Vaka ve Ölüm İstatistikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ülkelerdeki Ebola Virüsü Vaka ve Ölüm İstatistikleri

YIL	ÜLKE	VAKA SAYISI	ÖLÜM SAYISI
1976	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	318	280
1976	Sudan	284	151
1977	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	1	1
1979	Sudan	34	22
1994	Gabon	52	31
1994	Fildişı	1	0
1995	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	315	254
1996 (Ocak-Nisan)	Gabon	31	21
1996 (Temmuz-Aralık)	Gabon	60	45
1996	Güney Afrika (eski Gabon)	1	1
2000	Uganda	425	224
2001-2002	Gabon	65	53
2001-2002	Kongo	59	44
2003 (Ocak-Nisan)	Kongo	143	128
2003 (Kasım-Aralık)	Kongo	35	29
2004	Sudan	17	7

Tablo 2. Ülkelerdeki Ebola Virüsü Vaka ve Ölüm İstatistikleri (Devamı)

YIL	ÜLKE	VAKA SAYISI	ÖLÜM SAYISI
2005	Kongo	12	10
2007	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	264	187
2007	Uganda	149	37
2008	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	32	14
2011	Uganda	1	1
2012	Uganda	31	21
2012	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	57	29
2014-2016	Gine	3.811	2.543
2014-2016	Liberya	10.675	4.809
2014-2016	Sierra Leone	14.124	3.956
2014	Nijerya	20	8
2014	Mali	8	6
2014	Senegal	1	0
2014	Amerika Birleşik Devletleri	4	1
2014	İngiltere	1	0
2014	İspanya	1	0
2015	İtalya	1	0
2017	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	8	4
2018	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	54	33
2018-2020	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	3.481	2.299
2020	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	130	55
2021	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	Devam ediyor	
2021	Gine	Devam ediyor	
Toplam		34.706	15.304

Kaynak: WHO, 2020.

Tablo 2’de Ebola salgınının ilk ortaya çıktığı andan itibaren günümüze kadar olan vaka sayıları ve ölüm sayıları ülkelere göre belirtilmiştir. 1976 yılından itibaren oluşan salgın farklı yıllar ile birlikte başka ülkelerde de etkisini gösterdiği belirtilmiştir. En aktif dönem olarak incelediğimizde 2014-2016 yıllarında Gine, Liberya ve Sierra Leone’de vaka ve ölüm sayılarının ciddi şekilde artış olduğu gözlemlenmiştir. Salgın diğer ülkelere sıçramasından ötürü gerekli sağlık önlemleri alınarak diğer ülkelere yayılması engellenmiştir. Ancak salgın tekrar 2018-2020 yıllarında kendini göstermiş ve halen Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Gine ülkeleri salgın ile mücadelesini sürdürmektedir. Toplam vaka sayısı salgın devam eden

Ülkelerin son dönemi hariç 34.706, ölüm sayısı ise 15.304’dr. Ölüm oranı günümüzde %42 civarında olmakla birlikte bir hayli yüksek olduğu gzlmektedir. Bu durumda Afrika’daki ülkelerin sağlık alt yapılarının yeterli olmadığını bize göstermektedir.

Diğer yandan salgın karėısında ekonomik ve sosyal yk incelendiğinde küresel zararın 53,19 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu ekonomik zararın büyük çoğunluğu yine salgından en çok etkilenen ülkeler olan Gine, Liberya ve Sierra Leone gibi Batı Afrika lkelerinde meydana gelmiştir. Ayrıca sadece ABD’de hastalığı tedavi ve nleme için 3,32 milyar dolar kaynak harcandığı tahmin ediliyor (Huber vd., 2018:701). Pandemi sonrasında oluşan arz ve talep dengesi eş zamanlı olarak azalmıştır. Hastalığa yakalanmamak için işçiler tarafından yapılan gler, birçok vatandaşın ölümü ve kalan vatandaşların çiftçilik veya hasatta katılımı için isteksiz durumunun karėısında işgücü arzını azaltmıştır.

2.8. Ortadoğu Solunum Sendromu (MERS) (2015-günümüz)

MERS salgını tıpkı SARS salgını gibi korona virüsün bir çeşidi olan bulaşıcı solunum yolu hastalığıdır. İlk defa 2012 yılında Suudi Arabistan’da tanısı gzkmştir. Salgın Aynı yıl 14 Eylül’de Birleşik Krallık Sağlık Koruma Ajansı Londra yoğun bakım servisinde şiddetli solunum hastalığı vakasına rastlandığı bildirildi. Bu hastanın yakın zamanda Katar’dan geldiği ve Suudi Arabistan’a seyahat geçmişi tespit edildiği raporlandı (Bermingham, vd., 2012:1). Ertesi yıl Fransa, Almanya, Ürdün, Katar, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Birleşik Krallık’ ta virüse rastlandı. Bu ülkelerde doğrulananan tüm vakalar doğrudan veya dolaylı yoldan Ortadoğu kaynaklıydı. Salgının başlangıcından 2019’a kadar raporlanan tüm vakaların üçte biri ölümle neticelendi (Abodunrin vd. 2020: 14).Dünya apında WHO’ya 331 ölüm, 909 vaka raporlanmıştır (WHO, 2014).

MERS salgını birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de grlmştir. 17 Ekim 2014 tarihinde Türkiye, Dünya Sağlık rgt Avrupa Bölge Ofisi’ne enfeksiyon vakasını bildirmiştir. Türkiye’deki ilk MERS vakası olan bu hasta, 11 Ekim 2014’te hayatını kaybetmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜNYA'DA COVID -19'UN EKONOMİK ETKİLERİ

Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak belirttiği COVID-19 salgınının dünyada küresel bir hız ile etkisini gösteren salgın, her geçen gün virüse kapılan bireyler ile vaka sayılarındaki artış ile devam etmektedir. 2019 Aralık ayından beri mücadele içinde olan dünya ülkelere göre üçüncü dalga tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ülkelere göre anlık değişiklik gösteren vaka sayıları, ölüm ve iyileşme sayıları incelendiğinde 15 Mayıs 2022 tarihindeki Worldometer tarafından açıklanan gerçek veriler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. COVID-19 Pandemisinin Dünya İstatistikleri (15 Mayıs 2021)

Ülkeler	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Ölüm Sayısı	Toplam İyileşen Sayısı
Dünya	521.138.550	6.288.134	475.577.115
Amerika Birleşik Devletleri	84.225.475	1.026.652	81.255.314
Hindistan	43.123.129	524.214	42.579.693
Brezilya	30.688.390	664.920	29.718.402
Fransa	29.183.646	147.257	28.170.658
Almanya	25.780.270	137.921	23.956.700
İngiltere	22.159.805	176.708	21.677.896
Rusya	18.260.293	377.670	17.647.179
İtalya	17.057.873	165.244	15.894.511
Türkiye	15.054.322	98.900	14.952.428
İspanya	12.127.122	105.444	11.548.089

Kaynak: www.worldometers.info

Tablo 3'te yer alan veriler incelendiğinde vaka sayılarına göre pandemi dönemindeki en yüksek vaka sayısı ülkesi ile başlayarak azalış seyri olarak gösterilmiştir. 15 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla en fazla vaka sayısının ABD'de 84.225.475 olduğu görülmektedir. Vaka sayılarındaki artışa göre ABD ardından Hindistan, Brezilya, Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya, İtalya, Türkiye ve İspanya verilere göre gözükmemektedir. Dünyada ülkelere göre toplam ölüm sayısı bakımından en fazla olan ülkeler ABD, Hindistan, Brezilya ve Fransa'dır. En fazla iyileşen sayısı olarak ise ABD, Hindistan, Brezilya, Fransa'dır.

COVID-19 salgını hızlı bir şekilde kısa zamanda birçok ülkeyi ve sektörü etkilemiştir. Virüsün yayılmasıyla ekonomik olarak etkisi görülmüş ve salgın sürecinde görülmeye devam etmektedir. İşletme faaliyetlerinin durma noktasına getirmiş, üretim düzeyinde meydana gelen düşüşler olmuş ve faiz oranlarındaki düşüşlerin yaşanılması gibi etkiler yaşanmıştır. Tüm ülkelerde ağır hasar oluşturan bu salgın ekonomik durağanlık oluşturmıştır. Üretim düzeyi ve ticaret oranlarında azalmalar sağlanırken, yatırım düzeyinde ise durgunluk oluşarak durma noktasına gelmiştir. Bu yaşanan olumsuzluklar karşısında istihdam düzeyinde de azalışlar olmuştur.

Tarihte daha önceki dönemlerde de küresel krizlerde de yaşanmış ve sert düşüşler görülmüştür. COVID-19 salgınına karşı yaşanan bu olumsuzluklar karşısında ülkeler kendi çerçevelerinde mali ve parasal önlemler alınmasına neden olmuştur.

3.1. COVID-19'un Ekonomik Büyümeye Etkisi

Ekonomik büyüme, belirli bir dönem zarfında bir ülke ekonomisinin üretim kapasite düzeyinde ve ekonomik kaynaklarında meydana gelen artış miktarıdır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme önemli bir etken iken, gelişmekte olan ülkelere daha çok ekonomik kalkınmayı temel almaktadır. Ancak tüm ülkeler ekonomik büyümeyi az etkilemektedir. Çünkü yaşanan büyüme üzerindeki değişiklikler toplum refahı ve yaşam standart düzeyini etkilemektedir (Acemoğlu, 2012: 546). O zaman yaşanan COVID-19 pandemisindeki ekonomik büyüme üzerindeki olumsuzluklarda toplumun statü ve yaşam biçimini doğrudan etkileyeceğini gösterir.

Mal ve hizmet miktarındaki artış düzeyine bağlı olan ekonomik büyüme salgının etkisiyle üretim düzeyinin durma noktasına gelmesinden dolayı daralma içine girmiştir. Şirketlerin, sanayi ve fabrikaların üretim düzeyine bir süre ara vermeleri ve bu süre zarfındaki belirsizlikten dolayı arz yanlı şok oluşmuştur. Diğer taraftan salgının hızlı bir şekilde yayılmasından dolayı sosyal mesafe kuralları ve izolasyon sürecinin uygulanması tüketim harcama düzeyinde azalmalara neden olmuş ve bu durumda ekonomi üzerinde talep şoku oluşturmıştır. Yani ekonomide anı anda arz ve talep şoku yaşanmıştır (Chetty vd., 2020: 2). Mal ve hizmetlere olan talep azalması, sektörel temel de özellikle hizmet sektöründe yaşanan tüketim harcama düzeyindeki

azalma ekonominin durağanlaşma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu süreçte en çok talep azalması lüks mallar yaşamıştır. Avrupa’da bulunan birçok ünlü ve lüks marka olan Versace, Gucci vb. firmalar üretim düzeyini durdurmuştur. Seri üretimde geride kalan bir diğer sektörümüz ayrıca otomotiv sektörüdür. Ara malların üretimini durdurmuş, otomotiv sektörünün önemli bir parçası olan çip üretiminin durdurulması büyük araba firmalarının üretim düzeyinde önemli etki yaratmıştır. Bu salgından özellikle İspanya, Yunanistan vb. ülkelerin turizm ve hizmet odaklı sektöre bağlı oldukları için salgın zarfında yaşanan etkiler daha çok görülmüştür (Karabacak, 2022: 21-22).

COVID-19 salgınının yayılması, ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde yavaşlamasına neden olmaktadır. Dünya genelinde hisse senedi fiyatlarında düşüş meydana gelmiştir. Bu düşüş, hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığın artmasına ve böylece yazılı faiz oranlarının düşmesine sebep olurken bunun sonucunda reel GSYH’de azalmalar gözlemlenmiştir (Şit ve Telek, 2020: 4). Diğer taraftan borsa sektöründe yaşanan oynaklık ve belirsizlik de finans piyasalarında daralma meydana gelmiştir. Dünya ekonomisinde 2020 yılına göre 2021 yılında farklı ilaç firmaları tarafından onaylanmış aşılılarıyla birlikte ülkelerdeki merkez bankaları tarafından uygulanan politikalar yaraları saracaktır (Brodeur vd., 2020: 4).

Buna göre OECD, IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlar 2021 ve 2022 yıllarına ait küresel ekonomik beklentilerini açıklamıştır. Dünya Bankası tarafından 01.11.2022 tarihinde küresel ekonomik büyüme tahminini açıklamıştır. Ekonomik tahminlere ilişkin beklentiler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. 2021 -2023 Yıllarına Ait Büyüme Beklentileri (%)

	2021	2022	2023
Dünya	5,5	4,1	3,2
Gelişmiş Ülkeler	5,0	3,8	2,6
Euro Bölgesi	5,2	4,2	2,1
Gelişmekte Olan Ülkeler	6,3	4,6	4,4

Kaynak: www.timeturk.com

Tablo 4'e göre 2021-2023 yıllarına ait Dünya Bankası tarafından seçilmiş ülkelerin büyüme beklentileri gösterilmiştir. Dünya da 2021 yılının tamamındaki büyüme oranı %5,5 iken bir sonraki yılda büyüme oranı %4,1 oranında gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise % 3,2 ye inmesi beklenmektedir. Ayrıca Gelişmiş ülkelerde hızlı bir şekilde ivme kaybederek 2021 yılında %5 oranındaki büyüme 2023 yılında %2,6 ya kadar gerileyeceği beklenmektedir. 2023 yılında en yüksek daralmanın Euro Bölgesi olarak beklenmektedir.

Ekonomik büyüme olarak incelediğimizde IMF verileri Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. IMF'nin 2022 Nisan Ayı Ekonomik Büyüme Grafiği

Kaynak: IMF, Nisan 2022

Şekil 2'ye göre Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 2022 yılındaki küresel ekonomik büyüme tahmini rakamlarını güncelledi. Grafiğe göre küresel ekonomi 2022 yılında %4,4 olan ekonomik büyüme tahmini günümüzde yaşanan Rusya –Ukrayna

savaşının da etkileriyle %3,6 düzeyine düşürülmüştür. Rusya – Ukrayna savaşındaki yaşanan gerginlikler enerji fiyatlarını etkilemekte ve enflasyonu daha uzun süre yüksek seviyelerde tutabileceği gözükmektedir. Ekim ayında paylaşılan tahmine göre 2023'te küresel büyüme 3,8 olması tahmin edilmekte ve açıklanan rapora göre 0,2 puan üzerindedir. Raporda yaşanan pandemi, arz ve enflasyon düzeyindeki belirsizliklerin sürmesi ayrıca Amerika Birleşik Devleti'nin uyguladığı sıkı para politikası risk oluşturduğunu belirtmiştir (IMF, 2022).

IMF'nin raporuna göre geçen yıl yüzde 5,6 büyüyen ABD ekonomisi için 2022 yılı için büyüme beklentisi yüzde 5,2'den yüzde 4'e düşürüldü. 2023 yılı büyüme tahmini yüzde 2,2'den 2,6'ya çıkarılmıştır (IMF, 2022).

Çin ekonomisindeyse 2021 yılında %8,1 büyümüş, bu yıl ise ekonomik büyüme beklentisi %5,6 beklenirken %4,8'e düşürülmüştür. 2023 yılındaysa tahmini büyüme %5,2 olarak açıklanmıştır (IMF, 2022).

Euro Bölge ekonomisi 2022 yılında büyüme tahmini 4,3'ten 3,9'a kadar düşüş yaşamıştır. Gelecekte büyüme tahmini %2'den %2,5 e çıkarılsa da yavaşlamanın süreceği belirtilmiştir (IMF, 2022).

IMF gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enflasyon tahminlerini revize etmiştir. Günümüzde hala devam eden tedarik zincirlerindeki aksamalar ve enerji fiyatlarında yaşanan artıştan dolayı daha önce tahmin edilenden daha uzun süreceği anlaşılmıştır (IMF, 2022).

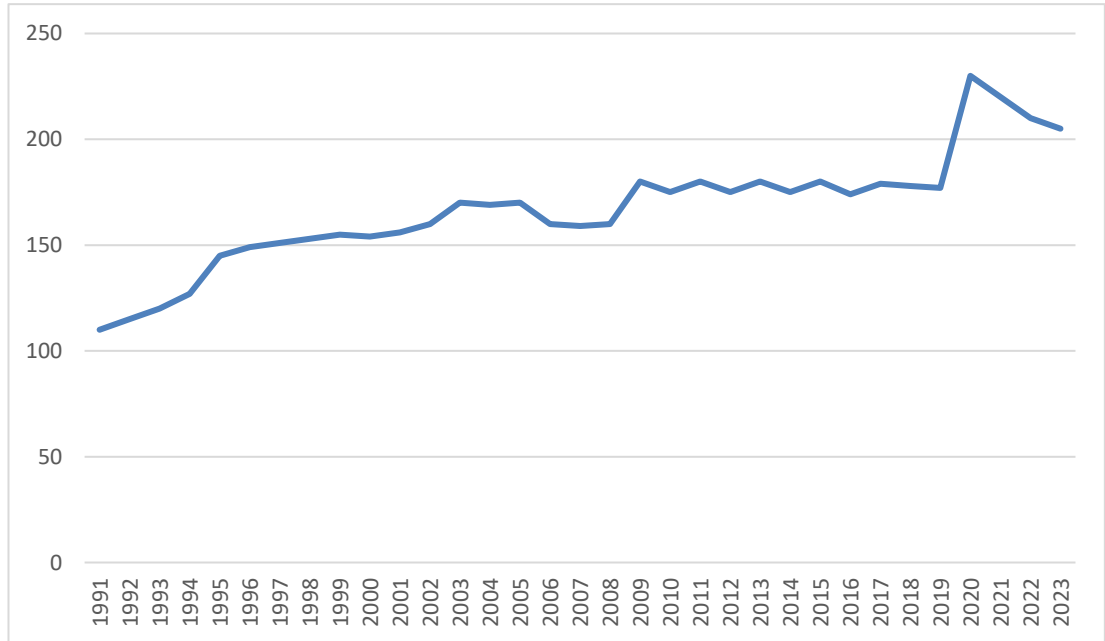
IMF pandeminin getirdiği olumsuz etkiler ve sonrasında gerçekleşen normalleşme süreci içerisinde yoksulluğun fazla olduğu ülkelerde toparlanma süresinin farklı olabileceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda gelişmiş ülke ekonomilerinde ise 2022 yılından sonra pandemi öncesi ekonomik boyuta dönüş tahmini sağlamışlar ancak gelişmekte olan ülkelereyse gelişen piyasalarda üretim kayıpları yaşanacağı tahmin edilmiştir (IMF, 2022).

3.2. COVID-19'un İşsizlik ve İstihdama Etkisi

2019'da meydana gelen COVID-19 küresel salgını iki yıldır küresel ekonomiyi ciddi oranda etkisi altına almış ve işgücü piyasalarının tam ve dengeli bir şekilde toparlanmasını engellemiştir. Artık salgın sonrası işgücü piyasalarında meydana gelen bozulmaların eski düzenine geri dönüş sağlanması imkânsız gibi gözükmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm ve Eğilimler Raporu 2022 yılında toparlanma olasılığına ilişkin tahinleri aşağı çekmiştir. Küresel işsizlik seviyesinin en azından 2023 yılına kadar salgın öncesi düzeylerin üzerinde seyretmesini tahmin edilmektedir. 2019 yılında açıklanan ILO raporunda 186 milyon iken 2022 yılındaysa 207 milyon olabileceği tahmin edilmiştir. Ayrıca birçok kişi işgücünü bırakmasıyla istihdam üzerindeki etki rakamlar üzerinde ifade edildiğinden daha önemli ölçüde daha büyüktür. Küresel iş gücüne katılım oranı 2022 itibarıyla 2019 oranına göre %1,2 oranında daha düşük olması beklenmektedir (ILO, 2022: 3).

Şekil 3. Yıllara Göre Küresel İşsizlik

Kaynak: www.lastik-is.org

Şekil 3 incelendiğinde 1991-2023 yıllarına göre verilen tahmini işsizlik oranlarında 1991 yıllarında 2010 yılına kadar işsizlik düzeyi belirli düzeyde artmış ve 2008 krizinde ise sürekli artış yaşanmış ve tekrar salgının yaşanmasından sonra 2020

yılında işsizlik oranı artış düzeyi maksimum seviyede yaşanmıştır. ILO, 2020 yılının ikinci çeyrek döneminde %6,7'den fazla genel bir azalma yaşanmasını beklemiştir. Mevcut olan küresel iş gücünün yaklaşık %38'i imalat sanayi, ulaşım, turizm, ticaret ve diğer hizmet sektörlerinde çalışmaktadır. Hizmet sektöründe yaşanan talep ve kar düzeyindeki azalmalar mevcut firmaların iflas yolunu açmıştır. Yaşanılan salgın dünya ekonomisindeki tüm ülkelerde işsizlik yaşatmıştır. Bu salgının oluşturduğu hasarları onarmak uzun süreyi kapsayacaktır. Toparlanmanın en hızlı yaşandığı bölge Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanmaktadır. Salgın köklü ve zengin firmalarda etkisi daha az görülmüştür. Ayrıca işten çıkışı sağlayan bireyler için destekleyici programlar sağlanmış ve alternatif iş olanakları sunulmuştur (ILO, 2022).

3.3. COVID-19'un Enflasyona Etkisi

Dünyada salgının yaşandığı diğer ekonomik faktör ise enflasyondur. Enflasyon fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artış olarak tanımlanmaktadır. Fiyatlar düzeyinde sürekli artışın gözükmesi gelecek dönemde maliyetlerin ve kar düzeylerinin belirsizlik içinde olmasına yol açmaktadır. Salgın süreci genel olarak fiyatlar genel düzeyini olumsuz etkilemiştir. Salgın sürecinde üretim miktarındaki azalmalardan kaynaklı oluşan arz ve talep şokları hem ulusal hem de uluslararası tüm dünyayı doğrudan etkisi altına almıştır. Arz ve talep miktarında meydana gelen düşüşler enflasyon oranına ters etki yaparak yükseltmektedir. Ayrıca arzda meydana gelen düşüşler enflasyonist sürenin uzamasını sağlamaktadır (Karabacak, 2022: 47).

Salgının hızlı şekilde yayılmasıyla üretici ve tüketici fiyat düzeyinde artış yaşanırken, oluşan yüksek enflasyonda görülen iki ve üç haneli rakamlar dünyanın gözde haberi olmuştur. Enflasyon da yaşanan bu durum geçici olacağı düşünülse de halen süren iş gücündeki eksiklik, lojistik sıkıntılar, enerji fiyat düzeylerinde oluşan yükselmeler gibi küresel baskıların enflasyonun uzun süreli olarak devam etmesinin nedenleridir. Ayrıca enflasyon oranlarında yaşanan artışın diğer sebebi faiz oranlarının düşürülmesi ve fiyatlar genel düzeyinin artırılmasıdır (Karabacak, 2022: 47).

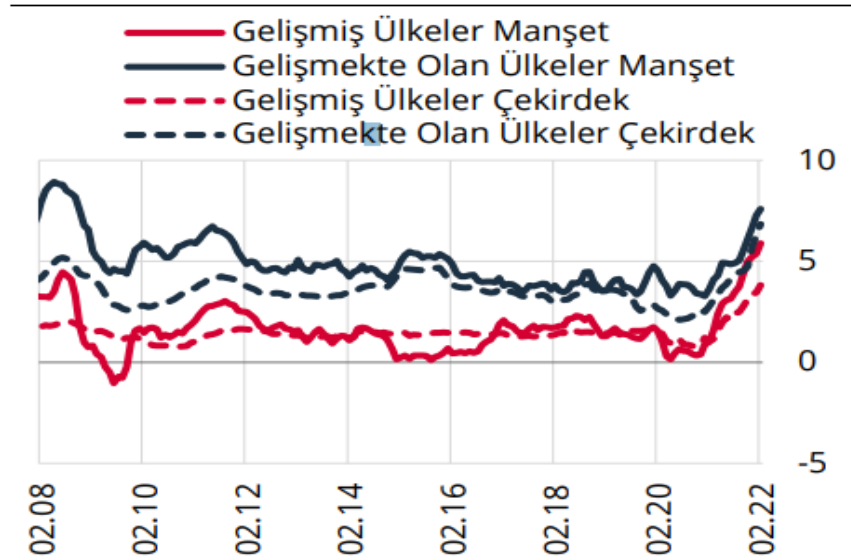
Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde dahi tedarik ürünlerindeki aksamalardan dolayı enflasyonun yüksek seviyelere çıkmasını sağlamıştır. 1933'ten beri Almanya enflasyonun en yüksek halini %4,5 oranında ilk kez yaşamıştır. Gelişmekte olan

lkeler arasında olan Çin’de fiyatların son 26 yılın en yüksek hızıyla arttığı ve tüketici fiyatları enflasyonunun, tahminlerin üzerine çıktığı görülürken, üretici fiyatları da küresel emtia fiyatlarındaki artış ve ülke genelindeki enerji krizinden dolayı hızla yükselmektedir (OECD, 2021).

2022 yılında alınan tedbirler artık gevşetilmekte ve eski normalleşme sürecine dönüşmesi birçok ülkede başlamıştır. Ancak ani bir şekilde oluşan Rusya –Ukrayna savaşıyla dünyanın önemli üretici iki önemli ülkeleri başta petrol, gıda, doğalgaz ve metaller gibi tedarik zincirinde krize dönüşmüştür. Çünkü fahiş düzeyde fiyatlarda artış yaşanmıştır. Salgından dolayı yurt dışında yaşanan fiyatlardaki artış ve 2021 ılının ortalarında meydana gelen sürekli döviz kurundaki yukarı yönlü artışıyla ülkemizde enflasyon düzeyini daha da arttırmıştır.

Global enflasyonda salgının yayılmasıyla uygulanan parasal genişleme ve düşük faiz uygulamaları gibi tedbirler başta enerji, borsa, kripto paralar, emtia, hisse senetleri vb. etkilemiş ve fiyatları yukarı yönlü artış sağlatarak yüksek enflasyona destek olmuştur.

şekil 4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan lkelerin Küresel Enflasyon Düzeyi

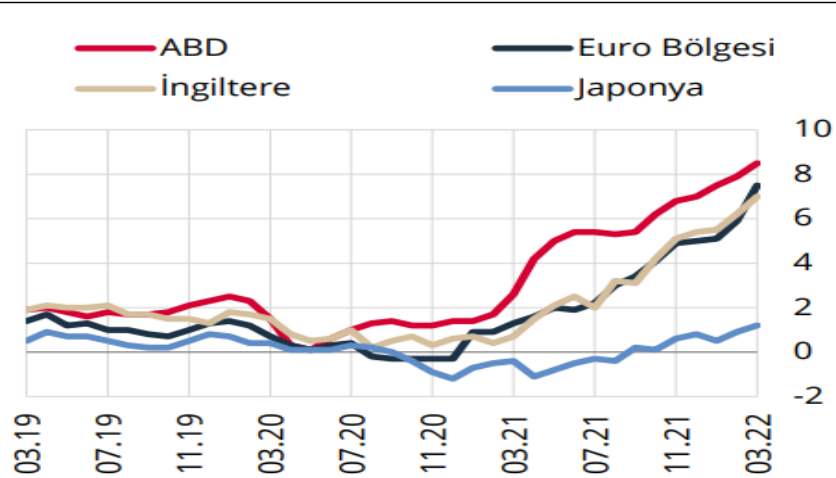
Kaynak: www.bloomberg.com

şekil 4’e baktığımızda 2008 ile 2022 yıllarına ait gelişmiş & gelişmekte olan ülkelerin küresel enflasyon oranları belirtilmiştir. TCMB 2022 II raporunda açıklanan verilere göre küresel enflasyon hızlanarak artmaya devam ediyor. 2022 yılında

özellikle gelişmiş ülkelerde kırk yıla aşkın görülmeyen enflasyon oranlarına ulaşılmış, bu oran %10 seviyelerine kadar ulaşmıştır. Buna göre, gelişmiş ülkelerin merkez bankaları başta küresel talebin canlılığını koruduğuna, arz-talep uyumsuzluğuna ve artan enerji fiyatlarını özellikle belirtip göz önünde bulundurarak enflasyonda görülen yükselişin beklenenden uzun sürebileceğini öngörmektedirler. Salgının etkilerinin azalmasıyla ve normalleşme sürecinde artık ortadan kalkması beklenen arz ve tedarik sorunlarının henüz düzelme aşamasına gelemediği ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki enflasyonu artırıcı yönde etki etmeye devam ettiği belirtilmektedir. Ayrıca enflasyonu tedarik zincirindeki aksamalar ve jeopolitik risklerin emtia fiyatları üzerindeki etkisi daha fazla olumsuz etkileme riski oluşturmaktadır (TCMB, 2022).

Gelişmiş ülke merkez bankalarının para politikası iletişimlerinde, iktisadi faaliyet, iş gücü piyasası ve enflasyon beklentilerindeki farklılaşan görünüme bağlı olarak ayrışma gözlenmektedir. Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) mart ayı toplantısında piyasa beklentilerine uygun olarak politika faiz oranında 25 baz puan artış yapmış, parasal desteklerindeyse kademeli olarak azaltmaya yönelik planlarının olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Avrupa Merkez Bankası (ECB) varlıkların alımını azaltmaya devam ederken destekleyici görünümünden ödün vermemiştir. Çatışma sebebiyle güçlenen arz kısıtlarıyla birlikte artan emtia fiyatları gelişmiş ülkelerde hedeflenen enflasyonun oldukça üzerinde kalmasına neden olmuştur (TCMB, 2022).

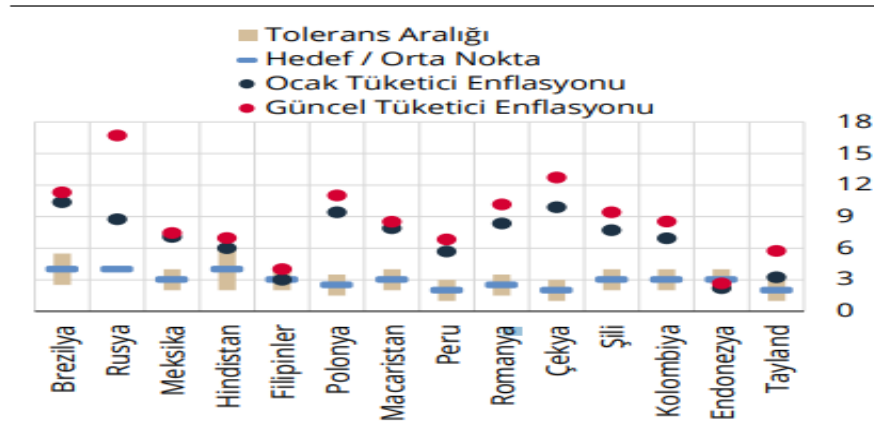
Şekil 5. Gelişmiş Ülkelerde Tüketici Enflasyonu (Yıllık % Değişim)

Kaynak: www.bloomberg.com

Şekil 5’te gelişmiş ülkelerde tüketici enflasyonu (yıllık % değişim) oranını değerlendirdiğimizde merkez bankaları görüşmelerdeki belirsizliğin olduğunu özellikle söylemekte ve değişebilecek koşullara göre politika esnekliğini korumak istediklerini belirtmişlerdir. Avrupa Merkez Bankasının son toplantısında tahvil alımlarına haziran ayından sonra devam edip etmeyeceğini iktisadi gelişmelere göre kararlaştıracaklarını iletmişlerdir. Diğer bir gelişmiş ülke olan Japonya Merkez Bankası ise genişletici politika sürecine devam etmektedir. Açıklanan da Ocak Rapor döneminde gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda hedeflenen aralığının dışında olan tüketici enflasyonunun daha da arttığı görülmüştür.

Şekil 6. Gelişmekte Olan Ülkelerde Tüketici Enflasyonu

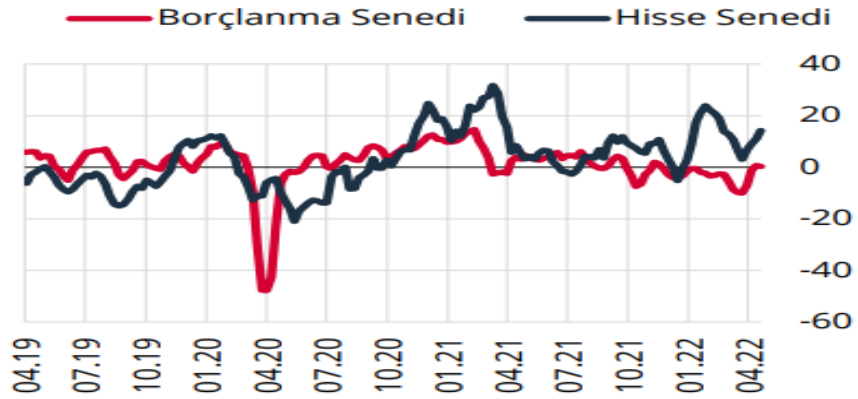
Kaynak: www.bloomberg.com

Şekil 6’da gelişmekte olan ülkelerde tüketici enflasyonu (hedef, tolerans aralığı ve gerçekleşme, %) gösterilmektedir. Gelişmekte olan bazı ülkelerde merkez bankaları politika faizlerini arttırmışlardır. Fakat politika faizinin enflasyonun altında kalmaya devam ettiği birçok gelişmekte olan ülkede görülmüştür. Diğer taraftan, Çin’de 2021 yılının son çeyrek döneminde iktisadi faaliyette yavaşlama süreci oluşmuşken, 2022 yılı için açıklanan ekonomi programında istikrarlı ve uygun ve kabul edilebilir büyümeyi destekleyici bir para politikası uygulayacaklarını belirtmişlerdir. Buna göre oluşan politika doğrultusunda borç verme faiz oranlarında ve zorunlu karşılıklarda indirim yapılmıştır.

3.4. COVID-19'un Finansal Piyasalar Üzerine Etkileri

Tüm dünyayı etkisi altına alan salgının küresel finans krizinden oldukça derin yaralar almıştır. İstihdam, üretim kapasitesi ve tedarik zincirinde meydana gelebilecek kalıcı hasarlara karşı küresel açıdansa parasal ve mali önlemler oluşturulmuş ve uygulanmaya başlanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin parasal önlemler kapsamında ülkelerin merkez bankalarındaki faiz indirimleri, kredi destek programları, varlık alımları ve likidite düzenlemeleri gibi çeşitli uygulamalarla öne çıkmışlardır.

Şekil 7. Gelişmekte Olan Ükelere Yönelen Portföy Akımları (4 Haftalık Birikimli, Milyar ABD Doları)

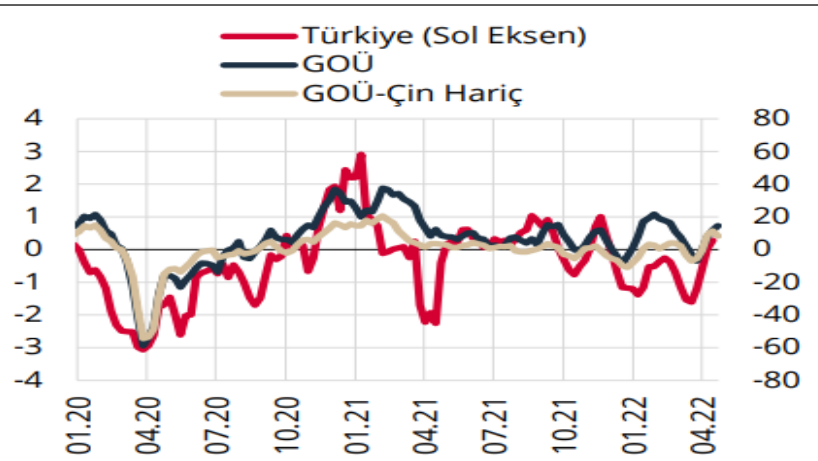
Kaynak: www.epfr.com

Şekil 7’de gelişmekte olan ülkelere yönelen portföy akımları (4 haftalık birikimli, milyar ABD doları) gösterilmektedir. Hisse senedi piyasası fonlarına girişler gelişmekte olan ülkelerin son zamanında biraz toparlanma eğilimi gösterirken, borçlanma senedi piyasası fonlarından çıkışlar ise azalmışlardır. Vaka sayılarındaki azalmadan dolayı salgına yönelik endişelerin unutulmaya başlamasına bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere yönelen portföy akımları toparlanma eğilimi göstermiştir. Ancak son dönemde jeopolitik gelişmeler nedeniyle portföy akımlarının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir (TCMB, 2022).

Salgının normalleşme süreciyle insanların kaygıları azalmasına karşı küresel enflasyondaki artış ve yaşanan günümüzdeki Rusya–Ukrayna arasındaki çatışma küresel risk iştahının mart ayında gerilemesine sebep olmuştur. Rusya’nın Ukrayna’ya

müdahalesiyle başta AB üyeleri ülkeleri, ABD, İngiltere vb. ülkelerin sert ekonomik yaptırım kararları alımına neden olmuştur. Özellikle finansal varlıkların durdurulması, ticaret kısıtlamaları gibi tedbirlerin alınması Rusya'nın para biriminde değer kaybı yaşatmıştır. Mart ayının sonunda Ukrayna'da çatışmaların son bulması beklenmesinden dolayı küresel risk iştahının biraz toparlanması sağlamıştır. Ülkemize yönelik portföy girişleri risk iştahına paralel olarak mart ayının son haftasındaki güne kadar sert biçimde gerilemiş, bu tarihten sonra ise hisse senedi piyasalarının izinde hızla toparlanmıştır. Bu süreçte Türkiye'ye yönelik sermaye girişleri gelişmekte olan ülkelere benzer hareket etmiştir.

Şekil 8. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Portföy Hareketleri

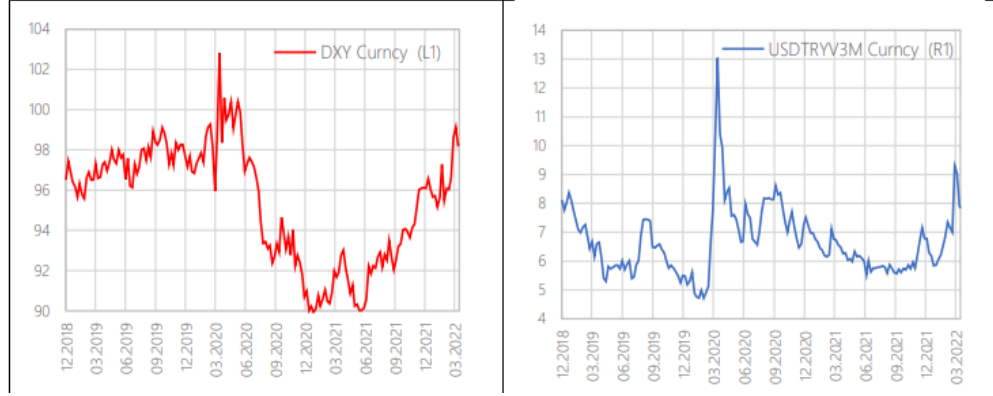

Kaynak: EPFR, TCMB.

Şekil 8'de yukarıdaki açıklamalarda belirttiğimiz harici ayrıca aynı dönemde ülkemizin risk primi artış kaydetmiş olsa da gelişmekte olan ülkelere risk primlerinden olumlu yönde ayrılmaktadır.

Döviz piyasasına baktığımızda ise 2021 yılının ikinci çeyrek döneminden beri artı seviyeleri gösteren ABD doları, küresel ölçekli döviz piyasaların pozitif yönde ayrışarak 2021 yılını tamamlamıştır. 2021 yılının dördüncü çeyrek döneminde ABD doları salgın sonrasında gerçekleşen enflasyon oranındaki yükselmeler, işsizlik başvuru sayısındaki azalmalar, FED tarafından faiz oranlarını sabit tutması, sanayi üretim düzeyinde artışların yaşanması dolar endeksini yükseltmiştir. Dolar endeksinde yaşanan üç ay boyunca dalgalanmalar 2021 yılının dördüncü çeyrek döneminde artış seviyelerini göstermiştir.

Şekil 9. Dolar Değişim Grafiği

Kaynak: www.bloomberg.com

Şekil 9’da dolar endeksi ve oynaklık oranları gösterilmiştir. 2020 yılının haziran ayından beri artış yaşayan ABD dolar kurundaki artış 2021 yıllarındaki artış ile devam etmiştir. Halen artışı devam eden dolar kuru ülkemizdeyse pandemi anında ekonomiyi canlandırmak için piyasaya nakit pompalayan gelişmiş ülke ekonomilerin, enflasyon kaygılarıyla para politikalarında değişiklik yapmalarını planlaması Türk Lirası gibi para birimlerini etkiliyor. Fakat TL’deki değer kaybının asıl arkasındaki nedenlerden biri de Türkiye’deki para politikasının da etkisi olmasıdır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Kurulu (PPK), 23 Eylül’deki toplantısında politika faizini 100 baz puan düşürerek yüzde 19’dan yüzde 18’e indirdi. Karar verilmeden önce 8,64 seviyelerinde olan kur fiyatı açıklamanın yapılmasından sonra 8,80’e kadar yükseliş olmuştur.

Dolar tüm para birimleri karşısında güçlü olsa da TL diğer para birimlerine göre daha fazla değer kaybı yaşamaktadır. Araştırmalarımızda FED faiz oranlarını değiştirmedeği 22 Eylül’de alınan karardan beri gelişmekte olan para birimlerinde yaşanan değer kaybı %2 iken TL de olan değer kaybı %4 oranında yaşanmıştır. TL yılbaşından beri yaklaşık %20 oranında değer kaybına uğramıştır. TL diğer para birimlerine oranla daha çok negatif etkilerinin olması ülkede yaşanan ekonomik kırılmalar ve TCMB tarafından uygulanan para politikası olarak belirtilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE COVID-19’UN EKONOMİK VE SEKTÖREL ETKİLERİ

İnsanoğlu dünya tarihi boyunca birçok salgın hastalıklarla mücadelesini vermiştir. Bazı salgınlar sadece belli bir bölgeyi etkilerken bazı salgınlarsa küresel boyutta tüm dünyadaki ülkelerde etkisini gösteriyor. Günümüzde oluşan salgın hastalıklar küreselleşmenin ve teknolojinin etkisinden dolayı salgının daha hızlı yayılmasına neden olmaktadır. Oluşan salgın hastalıklardan dolayı milyonlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Özellikle bazı salgınlar etkisini çok uzun zaman göstermiştir. Bu salgın hastalıklar ise genellikle Veba Salgınları, İspanyol Gribi, Ebola Salgını, SARS ve MERS Salgınlarıdır. İspanyol gribinden sonra en ağır yaşanan salgın ise halen etkisini yaşadığımız ve mücadelesini sürdürdüğümüz COVID-19 salgınıdır.

4.1. COVID-19 Salgını ve Gelişimi

Korona virüsler, toplum arasında yaygın olarak görülen solunum yolu enfeksiyonu olan soğuk algınlığının hafif derecesinden başlayarak Ortadoğu Solunum Sendromu (MERS) veya Ağır Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi ciddi soğuk algınlığı yaratan enfeksiyonlara neden olabilen virüs ailesidir. COVID-19 ismini İngilizce “Corona” kelimesinin ilk iki harfi “co”, “virüs” kelimesinin ilk iki harfi olan “vi” ve “disease” yani hastalık kelimesinin baş harfinin birleşimden türetilerek meydana getirilmiştir. 19 denilmesinin sebebi olarak ise 2019 yılında ortaya çıkması gösterilmiştir (Aşkın, 2020: 2).

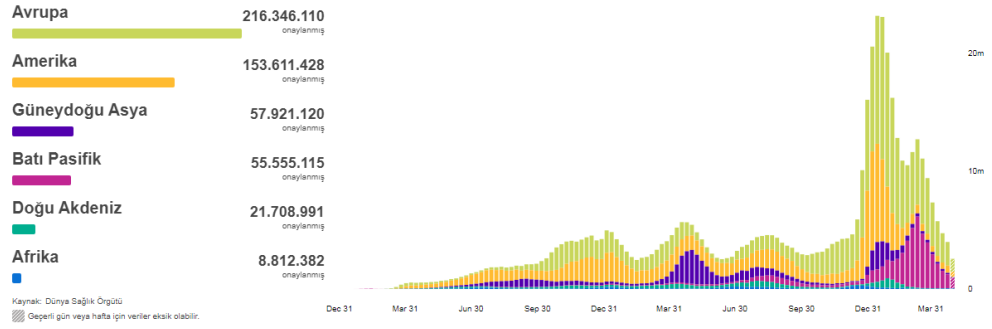
COVID-19 salgını ilk olarak 2019 yılının aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır. Virüs salgınına 31 Aralık’ta bildirilen vaka sonucunda ele alınmıştır. Hayvan ve deniz ürünlerinin satıldığı pazardaki bireylerde virüs tespiti yapılmıştır. İlk vaka bildirimi ardından araştırma çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu süre zarfında kısa bir sürede Avrupa, Amerika kıtası ve tüm dünyadaki ülkeleri etkisi altına alarak bulaşmıştır. Kıtalar arasında yayılmasından sonra Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde salgın “pandemi” olarak nitelendirilmiştir. COVID-19 pandeminin en önemli özellikleri ateş, kuru öksürük, yorgunluk olarak kişilerde tespit edilmektedir. İnsanlardan insanlara bulaşan bu salgının yayılmasını engellemek için önlemler alınmaya başlanmıştır. Başta ülkeler arası daha fazla yayılmaması adına

uluslararası seyahat kısıtlaması, ülkelerin kendi içinde yurtiçi seyahatlerinin kısıtlamaları ve maske takma zorunluluğu oluşturuldu (Çulak, 2021: 1).

Ülkemizde ilk vaka sağlık bakanı Fahrettin Koca tarafından 11 Mart 2020’de açıklanmıştır. 15 Mart 2020 tarihinde ise virüsten dolayı ilk ölüm vakası açıklandı. Yaşanılan salgının açıklanmasından sonra önlem kararları alındı. Başta eğitim hayatı için ülkemizde İlköğretim, ortaokul, lise ve üniversiteler belli bir süre için eğitim düzeyine ara verilmek zorunda kalındı. Eğitim hayatı için 23 Mart 2020 tarihinde yapılan açıklama ile uzaktan online eğitim modeline geçiş süreci başladı ve yeni eğitim düzeyi online olarak yapılmaya başladı. Spor aktiviteleri için de geçici süreyle ara verilmiştir. Salgının yeni tespitinden hemen ardından yurtdışında olan vatandaşların ülkemize gelmesi sağlanmıştır. Vatandaşlara salgın ilk dönemlerinde yurtlarda karantina süreci uygulanarak yaygınlaşması engellenmeye çalışıldı. İşyerlerinde sosyal mesafe sağlanamayan yerlerimiz geçici süre ile kapatıldı. Kamu sektöründe dönüşümlü, esnek çalışma düzeni oluşturulmuştur. Salgın aynı zamanda eğitimi de etkisi altına alarak ulusal düzeyde yapılan sınavların ertelenmesine de neden olmuştur. Salgın süreci devam etmesiyle birlikte sokağa çıkma yasağı oluşturulmuştur. Hafta sonu sokağa çıkma yasağı mart ayı ile birlikte mayıs ayının sonuna kadar devam etmiştir. 2020 Haziran ayında hafta sonu sokağa çıkma yasağı kaldırıldı. Yurtiçi seyahatler tekrar başlatılmıştır. 2019-2020 yılının ikinci yarısı tüm eğitim süreçleri online sağlanmıştır. Yaşanılan AVM, kafe, berber gibi iş yerleri ve eğlence merkezleri tekrar açılmıştır. Ancak yapılan bu esneklikle salgın tekrar sonbaharda artış yaşamış ve esneklikler tekrar kısıtlamalar sağlatılmıştır (Karakuş, 2022).

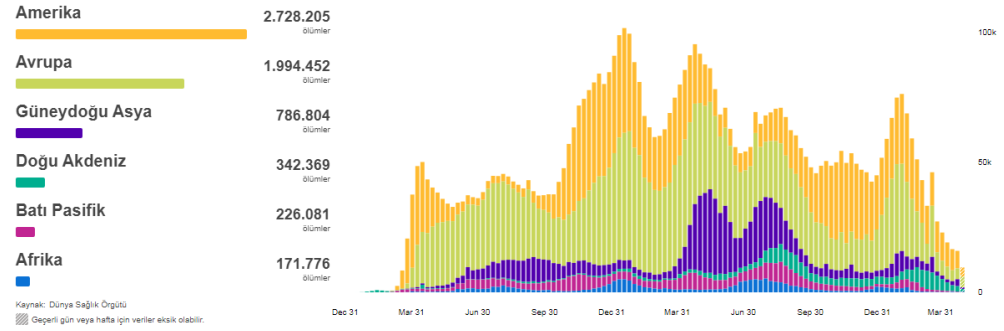
Korona virüsle birlikte salgından dolayı her geçen gün vaka sayıları ve hayatını kaybedenlerin sayısında artış yaşanmaktadır. 6 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla toplam 513.955.910 onaylanmış vakalar ve 6.249.700 ölüm vakasının olduğunu Dünya Sağlık Örgütü tarafından bildirildi. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre en çok salgının görüldüğü ülke 216.346.110 onaylanmış vakayla Avrupa’dır.

Şekil 10. Dünya Sağlık Örgütü Bölgelere Göre Onaylanmış Haftalık Vaka Tablosu

Kaynak: www.covid19.who.int/

Şekil 11. Dünya Sağlık Örgütü Bölgelere Göre Haftalık Ölüm Vaka Tablosu

Kaynak: www.covid19.who.int/

Yukarıda Şekil 10 ve Şekil 11’de COVID-19 pandemisinin bölgelere göre onaylanmış vaka ve ölüm sayıları Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre belirtilmiştir. Şekil 10’da Avrupa Bölgesi’nde onaylanmış vaka sayısı 216.346.110 ile birinci sıradadır. En az onaylanmış vaka 8.812.382 sayısı ile Afrika Bölgesi gözükmemektedir. Şekil 11’e göre 6 Mayıs 2022’de son göstergesi yer almaktadır. 30 Aralık 2019 yılındaki onaylanmış vakaların başlamasıyla 24 Ocak 2022 yılında toplam 12.108.611 Avrupa Bölgesi en yüksek onaylanmış vakayı görmüştür. Son olarak 2 Mayıs 2022 tarihinde ise her geçen gün vaka sayılarında düşüş yaşanarak en düşük vaka sayıları 1.104.309 vaka sayısı ile Avrupa Bölgesi’nde tekrar göstermiştir. Ayrıca diğer ülkelerin vaka sayılarında her geçen gün Avrupa Bölgesi’ndeki gibi önce artış sonra düşüşlerin yaşandığı verilere göre belirtilmiştir.

4.2. COVID-19'un Hizmet, Sanayi, Tarım ve Finans Sektörlerine Etkisi

Çalışmanın bu bölümünden sonra COVID-19 salgının hizmet, sanayi, tarım ve finans sektörlerine olan etkilerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

4.2.1. Tarım Sektörüne Olan Etkisi

Gıda, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve hayatlarının sürdürülebilirliği için gerekli olan zorunlu temel ihtiyaçtır. COVID-19 salgınının etkisi tarım ve gıda malları üzerinde de hissedilmiştir. Salgın döneminde en olumlu etkilenen sektörlerden biri olan gıda, belirli zamanlarda oluşan kısıtlamadan dolayı gıda mallarına olan talep artışı yaşanmış ve hatta gıda stoku oluşturulmuştur. En çok tercih edilen gıda malları kuru baklagiller, unlu mamuller ve süt ürünleri gibi temel gıda ihtiyaçlarını karşılandığı mal grubudur. Salgın nedeniyle özellikle e-ticaret yoluyla sipariş verilerek gıda alışveriş olanağı sağlanan zincir marketler hayatımıza girmiştir. Salgın sonrası da bu market zincirler devamlılığı sağlanacağı küçük marketler veya işletmelerinse kapanacağı tahmin ediliyor.

Gıda sektörünün olumlu etkilenmesiyle birlikte salgının yaşandığı ve yayılma hızının yüksek olduğu dönemlerde mevcut yemek sektörü kısmı olarak kapatılması salgın döneminde alınan tedbirlerden dolayı gelir kaybı oluşmuştur. Salgının yayılma hızı yüksek olabileceği yeme –içme yerleri olan kafe, restoran, lokanta vb. yerlerde tüketim harcamalarında azalma yaşatmıştır. Gelir kabına ekstra yöntem olarak paket servis sunan işletmeler her ne kadar faaliyetlerini bu yöntemle devam ettirse de gelir kaybını kapatmada çok faydası görülmemiştir.

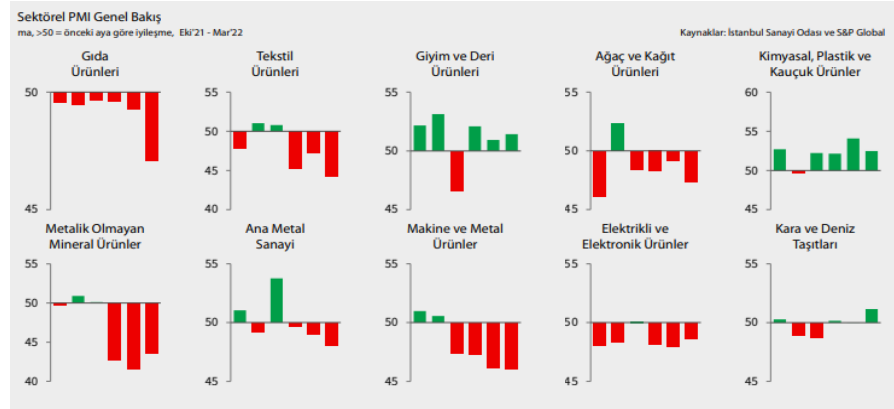
Türkiye’de COVID-19 başladıktan sonra gıda üretimi ve erişiminde bir kesinti olmamasına rağmen tarımsal ürünlerin fiyatında artış yaşanmıştır. Döviz kurunun salgın döneminde sürekli olarak yükselmesi ithalata bağlı gübre, ilaç ve yem gibi bazı önemli girdilerde fiyat artışlarına yol açmıştır. Yurt içi meyve sebze piyasalarında ciddi bir arz açığı oluşması beklenmemektedir. Ancak y yeterlilik derecelerine göre, Türkiye’de salgından olumsuz etkilenebilecek gıda ürünlerimiz; tahıllar, buğday, mısır, baklagiller, ayçiçeği olarak beklenmektedir.

4.2.2. Sanayi Sektörüne Olan Etkisi

Pandemi sürecinde en çok hasar alan sektörlerden biri de sanayi ve imalat sektörüdür. Bireylerin salgın sürecinde yaşadıkları artan ölüm vakaları ve gelir düzeylerindeki bozulmalar tüketim taleplerinde değişiklik oluşturulmuştur. Tüketim taleplerindeki değişiklik imalat –sanayi sektöründe de olumsuzluklar hissettirmiştir.

Salgın döneminde çalışma şekillerinde de değişiklikler oluşmuş, online evden çalışma olanağı olan sektörler daha az etkilenmiş ve çalışma sürekliliği devam etmiştir. Ancak sanayi ve imalat sektörü gibi fiziksel çalışma ortamı olan sektörler virüsün yayılmaması için sanayi ve imalat sektöründe ya yavaşlatma sağlamış ya da belirli süre zarfı için durdurmuştur. Salgının ilk dönemlerinde 2020 yılı verilerinde hem sanayi hem imalat sektörlerinde çift haneli rakamlarda daralmalar meydana gelmiştir. Ancak yaz aylarının oluşması ve normalleşme süreciyle 2021 yılında sanayi ve imalat sektöründe büyüme yaşanmıştır. 2022 Türkiye Sektörel PMI raporuna göre günümüzde yaşadığımız mevcut Ukrayna savaşında etkisiyle imalat ve sanayi sektöründe yavaşlatma sağlamış ve yeni ürün siparişlerinde aksamalar meydana getirmiştir.

Şekil 12. Sektörel PMI Genel Bakış

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası ve S&P Global

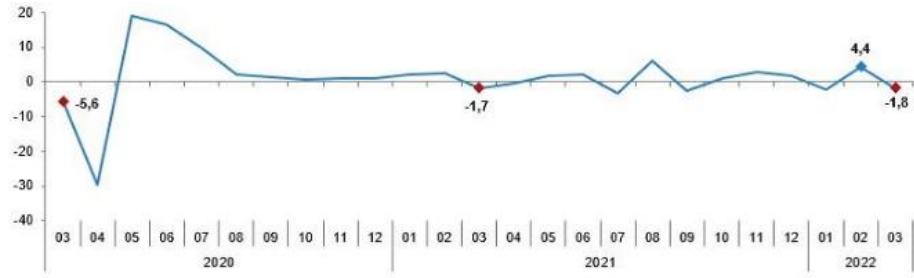
Şekil 12'de 2022 Türkiye Sektörel PMI raporu mart ayı dâhil sektörlerle genel bakış grafikleri gösterilmiştir. Mart ayında takip edilen 10 sektörün 8'inde üretim düzeyinde düşüşler yaşanırken en fazla düşüş yaşayan sektör Metalik Olmayan Mineral Ürünlerdir. Mayıs 2020 yılından sonra en sert düşüşlerden biriyle Gıda Ürünlerinde yaşanmıştır. Ancak iki sektörde üretim olanağında artış yaşanmıştır.

Bunlar Giyim ve Deri Ürünleri ve Kara ve Deniz Taşıtlarıdır. Giyim ve Deri Ürünlerinde Ekim 2021 ve Mart 2022 yılları arasında üretim düzeyi üst üste artış göstermiştir. İhracat siparişlerinden süregelen artış üretim düzeyini etkilemiştir. Ağaç Kâğıt sektörü tedarik düzeyinde ciddi aksamalar olmuş ve Aralık 2020’den sonra en yüksek düzeyde artmıştır. Ayrıca son 6 ayda ilk kez istihdam seviyesinde de düşüş gerçekleşmiştir. Anket verilerine göre mart ayında yeni sipariş düzeyi artan tek sektör Kimyasal, Plastik ve Kauçuk Ürünleri olmuştur. İhracat ve istihdam düzeyi artmıştır.

Diğer bir açıdan imalat sektöründe en olumlu etki istihdam için olmuş ve on sektörün yedisinde artış sağlanmıştır. İstihdam seviyesinin düştüğü en düşük sektör Tekstil Ürünleridir. Tekstil Ürünlerinde satış fiyatları enflasyonu son 20 ayın en düşük seviyesine gerilemiştir.

Koronavirüs salgınında ilk şok etkilerinin atlatılması ve yaz aylarıyla birlikte normalleşme adımlarıyla sanayi üretim düzeyinde artış gözükmemektedir.

Şekil 13. Sanayi Üretim Endeksinin Aylık Değişim Oranları (%), Mart 2022

Kaynak: TÜİK 2022a, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 13’de sanayi üretim endeksinin 2020 Mart-2022 Mart aylarına göre değişim oranları gösterilmektedir. 2020’nin Nisan ayında -5,6 oranında düşüş yaşayan endeks ardından artış yaşamıştır. 2021 yılının mart ayında tekrar -1,7 seviyesinde düşüş yaşayan üretim düzeyi 2022 yılında şubat ayında 4,4 seviyesine kadar artış sağlamıştır. 2022 yılının Mart ayında tekrar -1,8 oranında sanayi üretimi azalmıştır.

4.2.3. Hizmet Sektörüne Olan Etkisi

COVID-19 salgınının yayılmasıyla ülkeler, Dünya Sağlık Örgütü ve Bilim Kurullarının açıklamaları doğrultusunda kendilerine uyacak şekilde önlem paketleri oluşturarak uygulama kararları almışlardır. İlk olarak salgının hızlı yayılmasından dolayı sosyal izolasyon sağlanmak istedi ve bu süre zarfında belli bir süre tüm faaliyet dizilerine ara verilmiş veya durdurulmuştur. Taşımacılık sektöründe en büyük darbeyi alan havacılık sektöründe tüm uçuşlara düzenleme sağlanmış ve kısıtlamalar getirilmiş ayrıca uluslararası uçuşlarda bilet iptalleri yapılmıştır. Bazı bölge ve illerde tamamen sokağa çıkma yasağı bazı günlerde uygulandı ve +18 yaş altı ile +65 yaş üstüne özellikle kısıtlamalar sağlandı. Bu sebeplerden dolayı pandemi ilk olarak hizmet sektörüne etkisini göstermiştir. Sebebiyse talepte meydana gelen en çok azalma seyahat acenteleri ve turizm sektörlerine oluşmuş ve bu sektörlerle yönelik hane halkı harcamalarında görülmüştür. Özellikle Oteller ve Konaklama Tesisleri, Havacılık Sektörü ve Ulaşım, Restoran ve Lokantalar, Eğlence ve Kültürel Etkinlikler ve Spor gibi hizmet sektörleri başta etkileri en fazla hissedilmiştir.

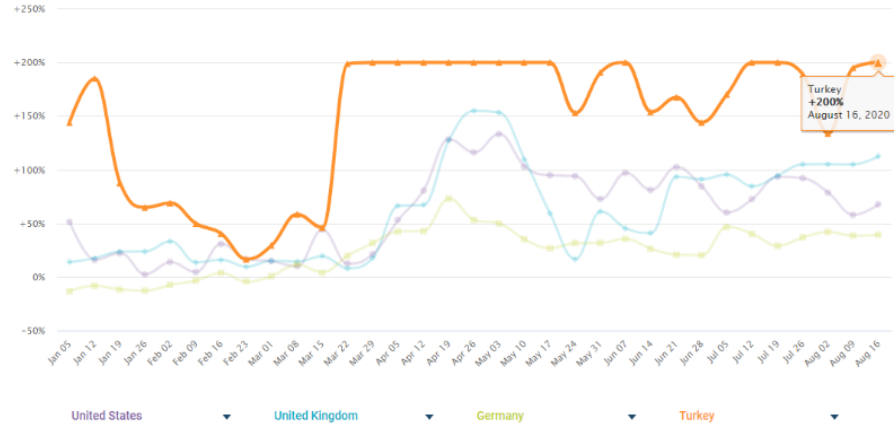
Pandemi sonucunda yaşanan bu etkiler ekonomide talep ve arz şokları oluşmasına neden olmuştur. Bu süreç zarfında da en büyük etki alışverişimizde de belirtildiği gibi turizm ve havacılık sektörleri üzerinde yaşanmıştır.

Pandemi sürecinde dünya sürekli değişip gelişmektedir. İşletmeler mevcut faaliyetlerini sürdürmesi için gelişen sisteme ayak uydurmak zorundadır. Gelişen sisteme ayak uyduramayan firmalar karları yok olmakta, işletme faaliyetine son vererek kapatmak zorunda kalmaktadırlar.

Pandemi döneminde “Evde kal, hayatta kal”, “hayat eve sığar” ikaz ve hatırlatmalarının da etkisiyle insanlar adeta eve hapsolmuş mecbur kalmadıkça dışarı çıkmamışlardır. Salgının bulaşma riskine karşı bireyler alışveriş, mağaza, AVM gibi kalabalık ortamlardan uzaklaşmışlardır. Salgının etkisiyle değişen yeni bir stilimizde alışveriş yapma tarzımızdır. Hayatımızın vazgeçilmez parçası olan internet artık salgın sürecinde bizlere birlikte oldu. COVID-19 virüsünün hızla yayıldığı marketler, giyim mağazaları vb. yerlerde kendi güvenliğimiz için evde güvenli şekilde karantina uygulayarak internet üzerinden ihtiyacımız olan e-ticaret alışveriş olanağını şirketler tarafından sunulan imkânı kullandık. Halen kullanmaya devam ettiğimiz bu süreç

hayatımıza çok yeni girmesine rağmen süreklilik kazanmıştır. Böylece e-ticaret faaliyetleri de her geçen gün olumlu olarak etkilenmiştir. Özellikle hijyen ürünleri olan tuvalet kâğıdı, kolonya, dezenfektan, sabun vb. satışlarında medyanın da vermiş olduğu etkiyle aşırı artış olmuştur. Hatta bu durum e-ticaret sitelerinin stoklarını zorlar duruma gelmiştir (techinside.com).Türkiye için ayrıca 15 Mart 2020 tarihinde %200 seviyelerine kadar ulaşmış ve ağustos ayının ortalarına doğru dalgalanmaların yaşanmasıyla tekrar devam etmiştir.

Şekil 14. COVID-19'un E-Ticaret Üzerine Etkileri

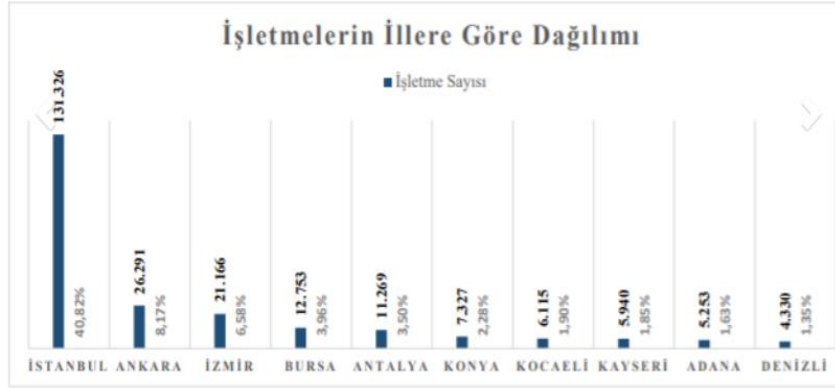

Kaynak: www.ccinsight.org

Şekil 14’de belirtilen Statista tarafından yayımlanan COVID-19’un E-Ticaret sürecine etkileri tahmin grafiğine göre Türkiye’de 2020-2024 arasında e-ticaret hacminde yıllık ortalama yüzde 20,2 oranında büyüme beklendiği gösterilmektedir.

Ayrıca e-ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin en yoğun olduğu iller aşağıdaki grafikte gibidir.

Şekil 15. E-Ticaret İşletmelerinin İllere Göre Dağılım Grafiği

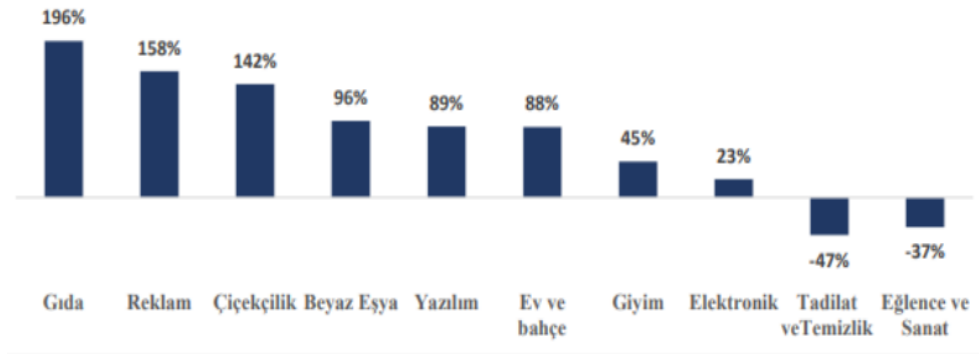

Kaynak: www.eticaret.gov.tr

Şekil 15’de 2021 yılının ilk 6 ayını kapsayan COVID-19 salgın sürecinde e ticaret işletmelerinin illere göre yoğun olduğu şehirlerin grafiği gösterilmektedir. İşleme sayısının en fazla olduğu %41 ile İstanbul’da işletme sayısı ise 131.326’tır. İstanbul’un harici sırasıyla Ankara %8 ile İzmir %6,5 ile devam etmiştir.

Diğer bir olumlu etki ise internet üzerinden yapılan alışverişlerde banka ve kredi kartı kullanımının da oluşan artış önemli derecede sağlamıştır.

Şekil 16. E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi

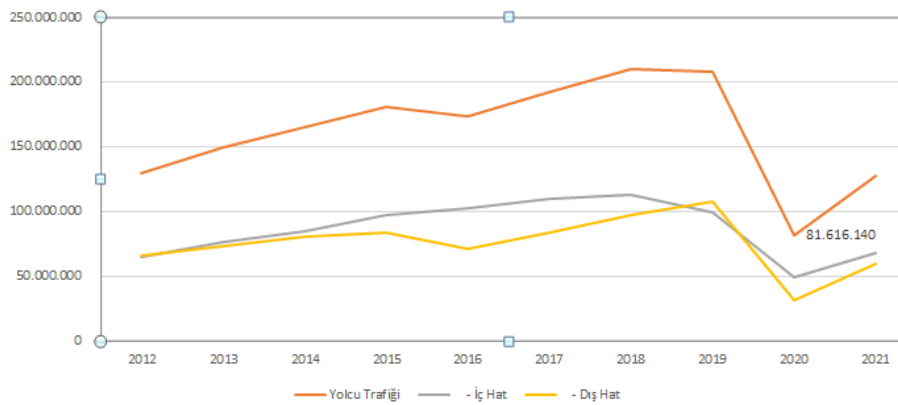
Kaynak: www.eticaret.gov.tr

Şekil 16’da 2021 yılının ilk 6 ayındaki e –ticaret hacminin sektörler itibariyle bir önceki yılın aynı döneme göre değişimi gösterilmiştir. 2021 yılının ilk 6 ay sürecinde kartlı işlemlerde en fazla artış %196 ile Gıda ve süpermarket (6,18 Milyar TL), %158 oranındaki artışla reklam ve matbaacılık (1,64 Milyar TL), %142 ile çiçekçilik (1,33

Milyar TL), %96 ile Beyaz Eşya ve küçük ev aletleri (2,44 Milyar TL) ile ilk dört sırayı almaktadır. Diğer bir gösterge olarak 2021 yılında salgının ilk dönemlerine ve 2020 yılına nispeten Tadilat ve Temizlik sektöründe % -47 ve Eğlence ve Sanat sektöründe yine %-37 ile düşüş yaşamıştır.

Korona virüs salgınının etkisini gösterdiği bir diğer sektör ise ulaşımdır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yolcu ve yük hareketlerini doğrudan etkileyerek ciddi şekilde aksamalar yaşatmıştır. Bu durumdan doğal olarak tüm taşımacılık düzeyi etkilenmiştir. Salgın etkisinin yayılmaması için karayolu ulaşımında yük ve yolcu taşımacılığına kısıtlamalar gelmiş ve seyahatler belirli süre kapatılmıştır. Sınır kapılarında salgına uygun şekilde belirli süre zarfında kapatılarak geçiş yapılmaları engellenmiştir. Deniz ulaşımında yurt dışından ihraç edilen yük gemileri ya çıkış sağlayamamış veya belli zamandan sonra limandan ayrılmış ithal edilen malın ülkemize geç girmesinden kaynaklı ihracat düzeyinde aksaklıklar yaşanmış, ekonomik bozulmanın nedenlerinden biri olmuştur. Demiryolu ulaşımında yük ve yolcu taşımacılığı salgının ilk dönemlerinde yine önemli derecede azalmıştır. En çok etkilenen ulaşım ise tabi ki tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de havayolu ulaşımıdır. Dünya genelinde yolcu uçuşları iptal edilmiş, yük taşımacılığında bazı güzergâhlar kullanılmasına izin verilmiştir.

Şekil 17. Son On yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Grafiği

Kaynak: www.dhmi.gov.tr

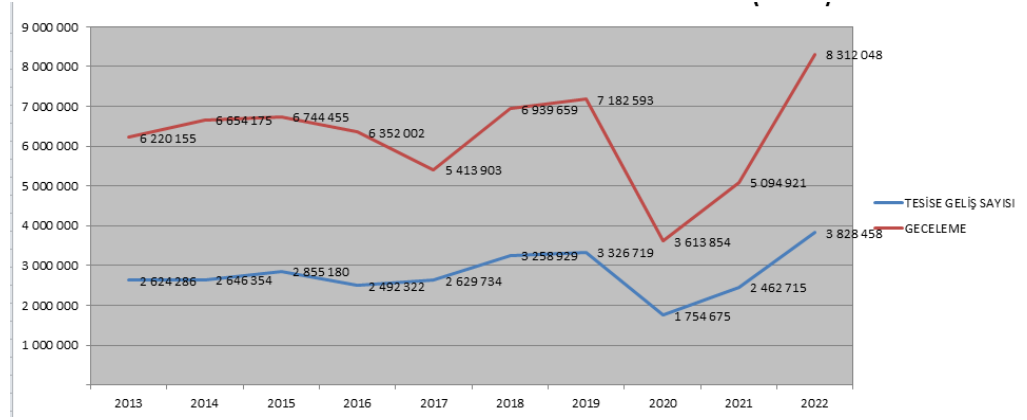
Şekil 17’de son on yıllık Türkiye geneli havalimanları yolcu grafiği gösterilmiştir. Yıllar geçtikçe artan hava trafiği 2020 yılında yalnız ciddi bir düşüş yaşamıştır. 2021 yılında salgının yavaş yavaş normalleşmesi yüzünden tekrar artış

trafiği göstermiş tüm uçak trafiği iç hatlar verilerine göre 184.345, dış hatlarda 84.417 ve toplam 268,762 uçuş yaşanmıştır. 2022 yılının uçuş bilgileri kesin olmamakla beraber iç hatlar 217.143, dış hatlar 152.676 ve toplam uçuş ise 369.819 yapılmıştır. Buna göre 2022'de iç hatlar ve dış hatlar toplamı %37,6'tır.

Salgın ilk dönemlerinde %90 oranında azalmasıyla kriz durumuna mali destek programları sağlanmış, gerekli ödemeler esnetilmiş ve ötelenmiş, havacılık sektöründe gerekli yapılabilecek indirimler, yapılarak sektörel kaybın en az seviyeye inmesi için çaba gösterilmiştir.

Türkiye, kültürel ve doğal zenginlikleri, geçmişten geleceğe bırakılan tarihi miras çeşitliliğiyle dünyada önemli turizm ülkelerinden biridir. Ülkemizin sahip olduğu coğrafi avantajlardan dolayı her turizm türü uygulanabilmektedir. Salgın sürecinin ortaya çıkmasıyla diğer sektörler gibi ekonomik etkisi turizm ve konaklama sektörüne de yansımıştır. Salgın sürecinde insanların birbirine bulaştırmaması için fiziki mesafe kuralına uymaları, havayolu ulaşımında iç ve dış seyahat kısıtlamalarının getirilmesi, mevcut kapasiteye sınır getirilmesi gibi kuralların oluşmasıyla ciddi oran da turizm ve konaklama sektörünü etkilemiştir. Salgın 2019'un sonu 2020 yılı boyunca aktif şekilde hayatımızda çok ağır etkilerinden biri de hem yurt içi hem de yurt dışı turizm hareketliliğini azaltmıştır. Düşen turist sayısındaki azalma konaklama hizmetlerini de minimum seviyeye indirmiştir.

Şekil 18. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş Sayısı ve Gecelemelerin Yıllara Göre Dağılımı (Mart)

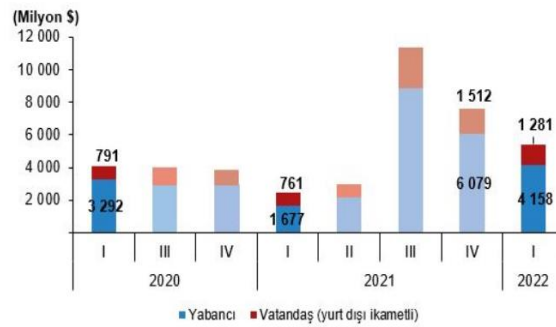

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

Şekil 18’de turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde tesislere geliş sayısı ve gecelemelerin yıllara göre dağılımı 2022 Mart ayına göre grafiği ele alınmıştır. 2013-2022 Mart ayı dâhil olan grafiğimizde 2019 yılının sonu ve 2020 yılına salgın etkisiyle en düşük geceleme ve tesise gelen turist sayısı 2020 yılında olmuştur. Normalleşme sürecine geçişle birlikte 2021 ve 2022 yıllarında tekrar artış yaşanmaktadır.

Diğer taraftan salgın ilk dönemlerinde turist sayısının az olmasından dolayı yerli turistinde gelir düzeyindeki azalmadan kaynaklı harcama düzeyinde değişiklik yapmıştır. Salgının ilk dönemlerinde kısıtlamaların sıkı olduğu dönemde özellikle seyahat harcama kaleminde azalmalar meydana gelmiştir.

Şekil 19. Ziyaretçi Türüne Göre Turizm Geliri (Ocak-Mart 2022)

Kaynak: TÜİK 2022b, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 19’da 2020 -2022 yıllarına ait ziyaretçi türüne göre 2022 yılının Ocak mart aylarına ait birinci çeyrek dönem verileri aktarılmıştır. Salgının ilk dönemleri olan 2020 yılında yabancı turist sayısı 3292 iken 2022 yılının birinci çeyrek döneminde 4158 olarak artış sağlamıştır. Bu dönemde 2021 yılının üçüncü çeyreği özellikle yüksek oranda artış yaşamıştır. Turizm geliri I. çeyrekte (Ocak, Şubat ve mart aylarından oluşan) bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %122,4 artış sağlayarak 5 milyar 454 milyon 488 bin dolar gerçekleşmiştir. Turizm gelirinin %76,5’i yabancı ziyaretçilerden, %23,5’i ise yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edildiği TÜİK verilerine göre aktarılmıştır.

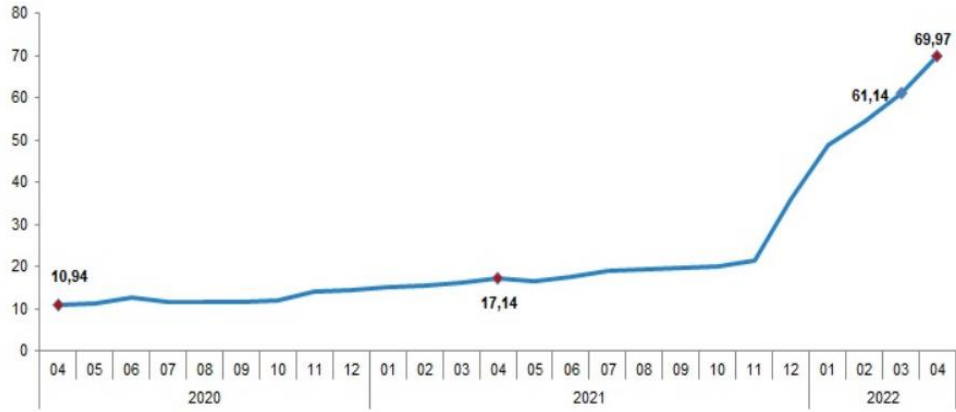
4.2.4. Finans Sektörüne Olan Etkisi

Türkiye 2000 ve 2001 krizinden sonra enflasyon düzeyinde her ne kadar yükselmeler yaşamışsa da son dönemlerde yüksek enflasyonla mücadele etmektedir. COVID-19 salgını birçok ekonomik göstergeleri etkilediği gibi enflasyon üzerinde de etkisini göstermiştir. COVID-19 sürecinde ekonominin canlanması için uygulamaya konulan teşvik paketleri, kamu destekli kredilere rağmen ülke üzerindeki fiyat istikrarının bozulması engellenememiştir. Salgın sürecinde çalışma şartlarında oluşan değişiklik üretimin yavaşlaması veya durmasına neden olmuş, mal ve hizmet arzı üzerinde negatif etki oluşturmuştur. Bu dönemde mallara olan talep miktarının artması veya bazı mallara ait talep miktarının azalması mevcut arz ve talep dengesiyle, fiyat istikrarının bozulmasına yol açmaktadır.

Türkiye’nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin mal ithalatının yüksek seviyede olması ve ödemeler dengesinde açık verilmesi, ayrıca dış borçluluk oranlarının yüksek olması ve yerel para birimlerinde yaşanan değer kaybı, enflasyonun yükselmesi yönünde baskı yaratmaktadır (Göze Kaya, 2020,228-229).

Türkiye’de pandemi sürecinde arz zincirinde oluşan problemler, işletmelerin yeni çalışma şartlarına alışamamaları, zorunlu mallarda talep edilen miktarın artması, döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar ve üreticilerin girdi maliyetlerinde yaşanan artışlar gibi etkenler enflasyon artışına neden olmuştur. Özellikle sağlık, gıda, ulaştırma, gibi alt kalemlerde enflasyon düzeylerinde daha fazla artış olduğu gözlenmiştir.

Şekil 20. TÜFE Yıllık Değişim Oranları

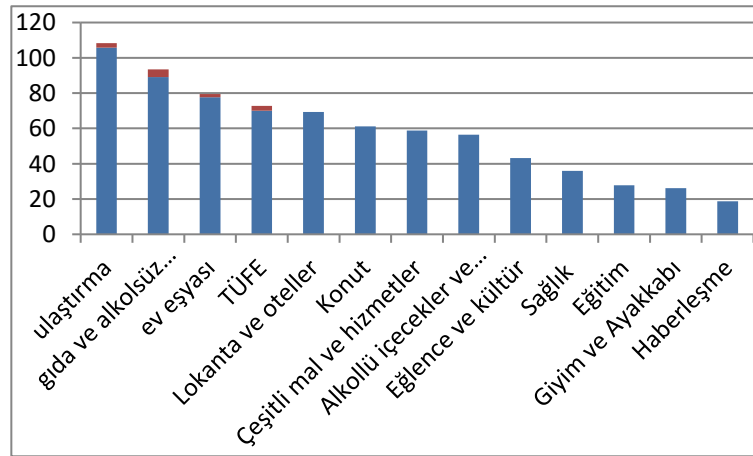

Kaynak: TÜİK 2022c, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 20'ye göre 2020 yılının Nisan Ayı ile 2022 yılının Nisan ayı arasındaki tüketici fiyat endeksinin yıllık değişim oranları gösterilmiştir. 2020 Nisan ayında 10,94 olan enflasyon oranı 2021 yılının aynı ayında 17,14 olan enflasyon oranı 2022 yılında olağanüstü artarak %69,97 oranında artış yaşanmıştır.

Enflasyonun artışıyla birlikte zorunlu mallarda yaşanan arz problemleri ve bu mallara bağlı talebin hızlı artmasında etkili olmuştur. Sağlık harcamaları, ulaştırma, gıda ve alkolsüz içecekler, ev eşyası, konut, lokanta ve oteller, çeşitli mal ve hizmet kalemlerinin fiyatında yaşanan artış, fiyat istikrarı düzeyinde olumsuz etki yapmıştır.

Şekil 21. Harcama Alt Kalemlerine Göre Yıllık Değişim Oranları ve TÜFE'deki Değişime Etkisi (Nisan 2022)

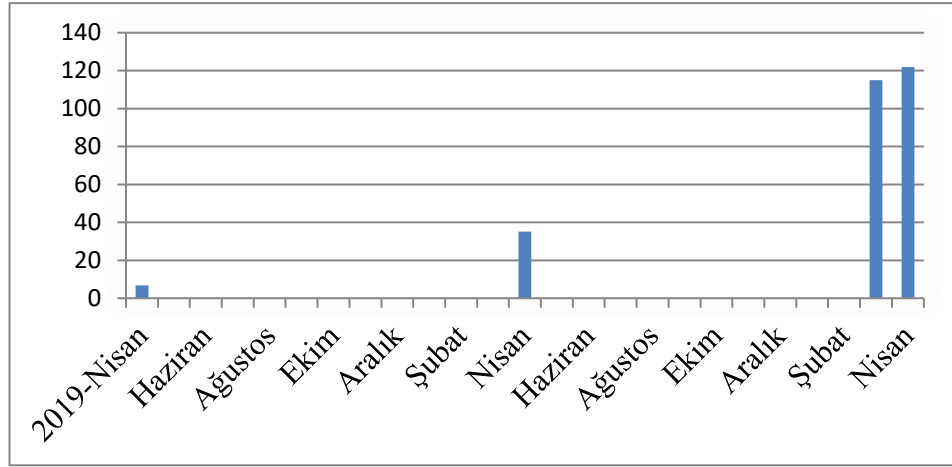

Kaynak: TÜİK 2022d, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 21’de TÜFE harcama gruplarının 2022 yılının Nisan ayından itibaren oluşan yıllık enflasyon ve değişim oranları ele alınmıştır. Yıllık TÜFE %69,97 oranında gerçekleşmiş ve bu orana en büyük katkı %105,86 ile ulaştırma alt grubudur. Bu kalemi takip eden sırasıyla alt kalemler, % 89,1 ile gıda ve alkolsüz içecekler, %77,64 ile ev eşyası, %69,97 ile TÜFE, %69,26 ile lokanta ve oteller,%61,14 ile konut, %58,72 ile çeşitli mal ve hizmetler, %56,38 ile alkollü içecekler ve tütün, %43,28 ile eğlence ve kültür, %35,95 ile sağlık,%27,73 ile Eğitim, %26,23 ile giyim ve ayakkabı, %18,71 ile haberleşme kalemi izlemiştir. 2021 Nisan ayında alt harcama gruplarında gerçekleşen yıllık değişimler incelendiğinde, en yüksek artış %29,31 ile ulaştırma kaleminde gerçekleşmiştir. Ulaştırma kalemini sırasıyla %22,27 ile ev eşyası, %19,20 ile sağlık, %18,27 ile çeşitli mal ve hizmetler, %16,98 ile gıda ve alkolsüz içecekler, %16,81 ile lokanta ve oteller, %13,60 ile konut, %12,33 ile eğlence ve kültür, %11,03 ile giyim ve ayakkabı, %10,21 ile eğitim, %9,05 ile haberleşme ve %3,60 ile alkollü içecekler ve tütün kalemleri devam etmektedir. Harcama alt gruplarındaki fiyat artışlarına baktığımızda, tüketicilerin pandemi sürecinde dahi taleplerini azaltmadığı ulaştırma, gıda ve alkolsüz içecekler, ev eşyası gibi zorunlu mallardaki yıllık artışın TÜFE’den daha fazla olduğu görülmektedir. Gıda fiyatlarındaki yıllık artış ise 2022 yılında TÜFE fiyatlarından daha yüksek seviyededir.

Tüketici enflasyonunda gerçekleşen alt gruplarının yanında üretici enflasyonunda da ciddi artışlar yaşanmıştır. Korona virüs pandemisiyle birlikte, üretim yapan iş yerlerinin yanında bu iş yerlerine girdi malzemesi sağlayan firmaların da üretimlerini yavaşlatmaları veya belli bir süre üretimlerine ara vermeleri küresel olarak yaşanan kısıtlamalardan dolayı tedarik zincirinde yaşanan aksamalar, üreticinin maliyet düzeyinde önemli artışlara neden olmuştur. Bu artışlar pandeminin başlangıç seviyesinde üretici maliyetlerine hemen yansımamış, daha sonraki aylarda üretimin tekrardan canlanması ile üreticilerin girdi talebini artırması, girdi malzemelerinin fiyatının artmasına neden olmuştur.

Şekil 22. Yıllık Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranları

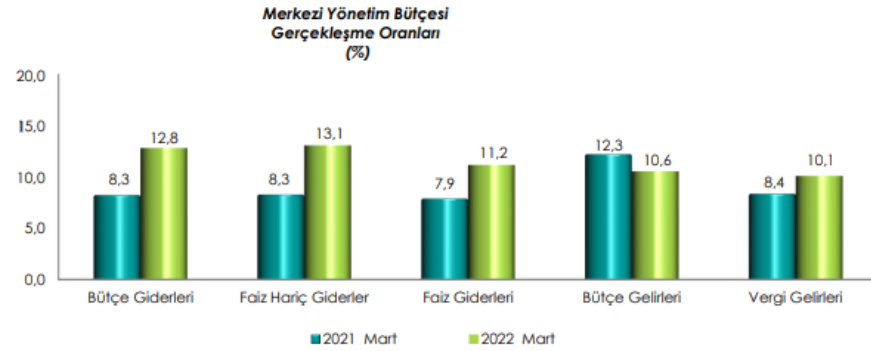

Kaynak: TÜİK 2022e, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 22’de görüldüğü gibi Nisan 2022 yılının yıllık yurt içi üretici fiyat endeksi ve değişim oranları belirtilmiştir. Salgının başlamasıyla birlikte üretici maliyetlerindeki artış 2019 Nisan ayında %6,71 iken salgın sürecinin her geçen gün devam etmesiyle artış yaşandığı ve 2021 yılının Nisan ayında %35,17 ye kadar ulaşmıştır. Üretici fiyat endeksindeki artış trendi 2022 yılının Mart ve Nisan aylarında da devam etmiştir. Mart ayında bu oran %114,97 iken Nisan ayında ise %121, 82 oranında olmuştur. Üretici fiyat endeksindeki bu artışlar gelecek dönemde tüketici fiyatlarına yansımaları ve tüketici enflasyon oranına etkisi olabileceği söylenebilir.

Koronavirüs salgınıyla reel hayatımızda birçok değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerden biri de işletme faaliyetlerindeki çalışma düzeneği olmuştur. Mevcut çalışma şartları salgının yayılmaması adına değişiklik yaşanmış, belirli zamanlarda işletmeler aktif halde çalışmıştır veya işletmeler salgın sürecinin bazı durumlarında durağanlık yaşamıştır. Bu süre zarfında tabi ki işletmelerde çalışan kişilerin istihdamı sağlanması için devlet tarafından desteklenmeleri sağlanmaktadır. Hükümet tarafından istihdam adına işletmelere ücretsiz izin, kısmi çalışma ödeneği, nakit maddi destek yardımı, geçici süre vergi ödemeleri için öteleme hakları doğmuş ve destekleri verilmiştir. Bu durum tabi ki bütçe de yüksek açıkların oluşmasına neden olmuştur.

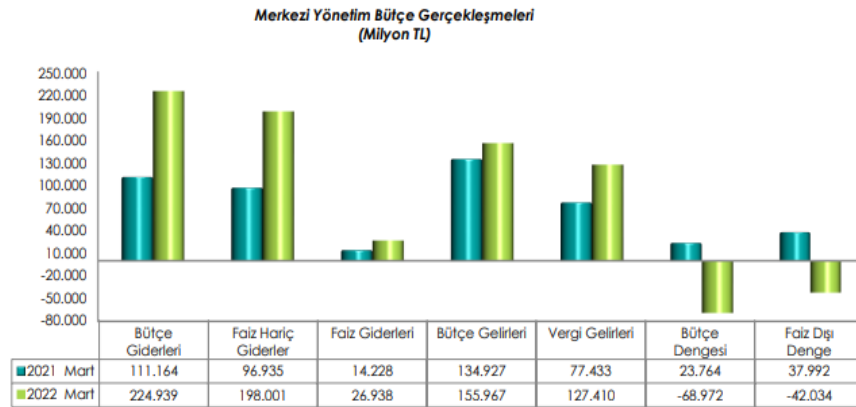
Şekil 23. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri Oranları

Kaynak: www.ms.hmb.gov.tr

Şekil 23’de 2021 yılı ve 2022 Mart ayına kadar olan döneme ait ay bazında merkezi yönetim bütçe gelirleri, harcamaları ve dengesi gösterilmiştir. Korona virüs salgınının başlangıcından günümüze kadar olan merkezi yönetim bütçe verilerinde son duruma göre bütçe harcamaları 2021 yılında %8,3 iken 2022 Mart ayında %12,8 oranında gerçekleşmiştir. Bütçe gelirleri 2021 yılında %12,3 iken 2021 yılında %10,3 oranında açık vermiştir. Bütçe dengesi 2021 yılında % -9,7 yönlü negatif düzeydeki etki 2022’de pozitif artışla %24,8 oranında gerçekleşmiştir. Dönem içerisinde meydana gelen bütçe açıkları salgın döneminde sosyal yardımların yapılması, vergi ödemelerin ötelenmesi vb. etkenler neden olmuştur. Belirli zaman sonra işletmelerin izinli olarak aktif hale gelmesi durumunda pozitif yönlü denge düzeni oluşmuş ve bütçe dengesinde iyileşme sağlanmaya başlamıştır.

Şekil 24. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

Kaynak: www.ms.hmb.gov.tr

Şekil 24’de 2022 yılı mart ayı bütçe gelirleri, bütçe giderleri, bütçe dengesi ve faiz dışı denge gerçekleştirmeleri yukarıdaki grafikte yer almaktadır. 2021 yılı mart ayında merkezi yönetim bütçesi 23 milyar 764 milyon TL fazla vermiş iken 2022 yılı mart ayında 68 milyar 972 milyon TL açık vermiştir. Aynı zamanda 2021Mart ayında faiz dışı denge de 37 milyar 992 milyon TL iken 2022 yılında 42 milyar 034 milyon TL faiz dışı açık vermiştir.

COVID-19 salgını tüm dünyayı küresel ve ekonomik boyutta etkisi altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün 11 Mart’ta yaptığı açıklamada salgını pandemi olarak ilan etmesiyle dünya ekonomisindeki borsa endeksleri de ciddi oranda değer kayıpları yaşamıştır. Yaşanılan bu salgın sürecinde dünya ekonomisinde belirsizlikler hâkim olmaya başlamıştır. Bu belirsizlik süreci ekonomi için alınacak tüm karar mekanizmasını etkilemekte, yapılacak olan yatırım ve tasarruflar üzerine yanlış karar alabilmesine neden olabilmektedir. Özellikle döviz, borsa, faiz piyasası gibi sermaye hareketlerinde yaşanan sürekli değişiklikler ekonomi düzeyinde ciddi oranda etkilemektedir.

Şekil 25. Borsa İstanbul Endeksi ve Değişim Oranı

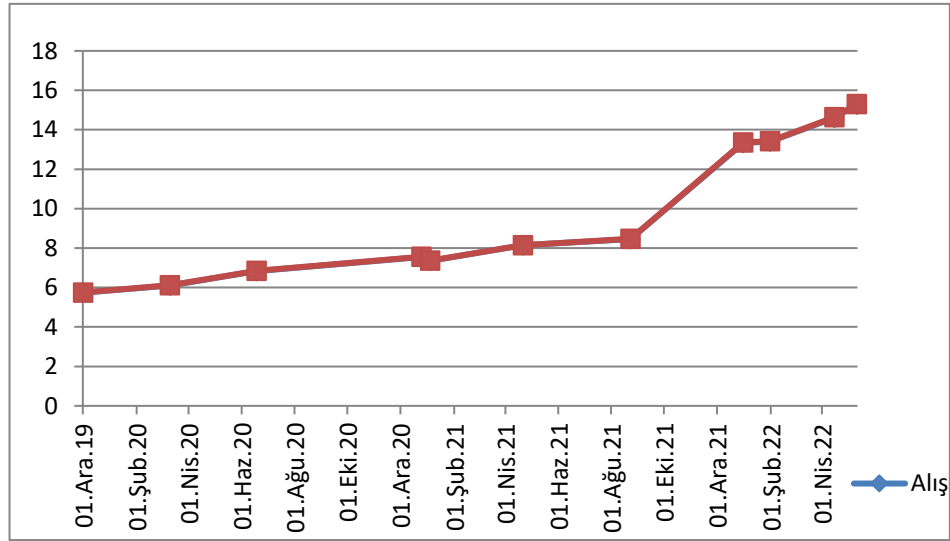
Kaynak: www.bloomberght.com

Şekil 25’de Temmuz 2017 yılı ile Ocak 2022 yılı Borsa İstanbul endeks değerleri ve değişim oranları gösterilmektedir. Korona virüs salgınının başlaması ile birlikte BIST 100 endeksinde çok ciddi düşüşler yaşanmıştır. 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilan etmesiyle, Türkiye’de vakaların açıklanmasıyla BİST 100 endeks değeri ciddi oranda düşüşler yaşanmıştır. Salgının başlangıcında endeks

değerleri 842 puan aralığına kadar düşüş yaşamıştır. Temmuz 2020 ve Haziran 2021 yılına kadar yukarı yönlü artış sağlayan endeks Temmuz 2021 de tekrar düşüş yaşanmıştır. Ocak 2022 ile birlikte artış tekrar devam etmiş ve güncel olarak 2500 puan aralığında görülmektedir.

Salgının yaşattığı ilk şokun etkisiyle borsada oluşan dengesizlik yanında döviz kurlarında da dengesizlikler oluşmaya başlanmıştır. Türkiye’de salgının başladığı zamanda Dolar/TL kuru 6,25 seviyelerinde olan, 2022 yılı nisan ayı sonlarında 15,31 seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 26. Dolar/TL Döviz Kuru

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Şekil 26’ya göre 01 Aralık 2019 yılı ile 11 Mayıs 2022 yılları arasında yer alan döviz kuru üzerindeki değişimleri gösterilmektedir. Grafikte mavi renk döviz kuru alış fiyatları kırmızı renk ise satış fiyatlarını gösteren çizelgedir. Salgın ilk dönemlerinde 5,75 TL’den satışı sunulan kur her geçen gün sermaye piyasalarında yarattığı baskının da etkisiyle yükselerek Nisan ayının sonlarında artış ile devam etmiştir. Türk lirası 2020 yılının başından itibaren geçen 4 aylık zaman diliminde %17 oranında değer kaybı yaşamıştır.

Ocak–Aralık 2021 yıllarını değerlendirdiğimizde Dolar/TL kuru 2021 yılında 7,40 seviyelerinde devam etmiştir. Aynı dönemde Merkez Bankası politika faizini %17 olarak açıklamıştır. Şubat ayın da kur 6,90’lara kadar inmiştir. Ancak Şubat ve mart ayında yapılan Merkez Bankası toplantıları sonucunda kur önce %17 de daha

sonra ise %19 da sabit tutulmasına karar verilmiştir. Faiz politikasındaki bu tutum karşısında kur yükselişe geçmiş ve kısa süreli olarak dolar 7,20'den işlem görmüştür. Politika faizi 2021 Nisan ayından 2021 Ağustos ayına kadar %19 olarak sabit kalmasına rağmen dolardaki yükselişin önüne geçememiştir. Tabi ki doların yükselişinde ki önemli bir etkense ABD'deki yaşanan gelişmeler ve doların diğer tüm para birimleri karşısında güç kazanması da etkilemektedir. Türkiye'de alınan kararlar ve yapılan açıklamalar karşısında her geçen gün dolar rekor kırarak artış göstermiştir. Ağustos ayı ile birlikte enflasyonda düşüş sağlanması beklenmekte ve enflasyonun daha fazla yukarı çıkması mümkün olmayacağı ve faiz oranlarında da düşüşe geçişi sağlanacağı belirtilmesine rağmen açıklanan 4 Eylül TÜİK veri raporlarına göre ağustos ayı enflasyon oranı artış göstererek %19,25 seviyesine ulaşmıştır. Faiz indirimi Eylül ayında yapılmasıyla kur 8,27'yi görmüş ve Merkez Bankası faiz oranını 23 Eylül'de %19 dan %18'e indirmiştir. Dolar artık 8,80 TL'nin üzerine çıkarak rekor seviyesine ulaşmıştır. Dolar fiyatındaki artış ülkemizde alınan her yeni kararla birlikte artmaktadır. 14 Ekim'de Merkez Bankasında görev yapan iki başkan yardımcısı ve bir Para Politika üyesinin görevinin değişmesiyle TL değeri tarihin en düşük seviyesini göstermiştir. 21 Ekim'de faiz %16 ya indi ve dolar 9,48 TL ye çıkmıştır. Dolar her geçen gün artmakta ve 18 Kasım'da faiz %15'e indirilmiştir. Ancak her gün dolardaki oynaklıktan dolayı sıkı şekilde takip edenler TL birikimlerinin erimesini istemeyenler yüksek kurlardan döviz alıyorlardı. 1 Aralık 2021'de Merkez Bankası piyasaya ilk müdahalesini dolar satarak yaptı. Yaklaşık 844 milyon dolarlık bu müdahale kısa süreliğine de olsa döviz kurunda düşüş yaşattı ve dolar 13 TL'ye indi. Dolardaki yükseliş devam ettiği için Merkez Bankası tarafından iki kere daha müdahale edilmiştir. Yaklaşık 1,1 milyar dolar satıldığı araştırma incelenmelerinde belirtilmiştir. 21 Aralık 2021'de dönemimizin cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesabı" açıklamasından sonra dolar yaklaşık üç saat içinde TL karşısında %20'den fazla değer kaybı yaşamıştır. Enflasyon verilerinin açıklanmasıyla dolar 2022 yılına 13 liranın üzerinde değerle devam etmiştir. Döviz kuru son olarak 11 Mayıs 2022 de 15,31 TL ye kadar yükselişleri gözükmektedir.

Sonuç olarak uygulanan faiz indirimleri enflasyonun sonucu olmaktadır. Enflasyon nedenleri yanlış uygulanan politikalar, dış ülkelerdeki gelişmeler, bütçe açığı veya cari açık, risk artırıcı söylem ve siyasal ilişkiler vb. birçok nedenlerdir.

Riskler ülkede mevcut ekonomik dengeyi bozar. Bir ülkede ekonomik dengenin bozulması ekonomik beklentilerinde bozulmasıdır. Ekonomik beklentilerdeki negatiflik yerli ve yabancı yatırımcılara güven vermediği için beklentileri karşılamaz ve TL bu durum karşısında değer kaybeder. TL değer kaybetmesi dış borçların TL karşılığını yükselttiği için üretim maliyetlerini de artırır. Bunun sonucunda fiyatlarda artış ve enflasyon oluşur. Enflasyonun olduğu bir ekonomide faizlerin düşürülmesinden dolayı herhangi bir kazanç sağlanamaz.

Ayrıca Türkiye’de salgının büyüme, enflasyon, istihdam ve işsizlik, finansal piyasa gibi makro ölçekli olumsuz etkileri gibi mikro ölçekli birçok sektörde de olumsuz etkilerini yansıtmıştır. Salgının başta sağlık, turizm, ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek, giyim, alışveriş merkezleri gibi birçok sektöre olumsuz etkisi olmakla birlikte, salgından korunmak için gıda, e-ticaret, temizlik malzemeleri, maske gibi alanlarda talep artışına bağlı olarak olumlu etkisi de olmuştur.

4.3. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Ülkelerin ekonomik gücünü belirleyen en önemli iki faktör GSYH büyüme oranları ve kişi başına düşen gelir düzeyidir. Türkiye ekonomisinin de salgın sürecindeki ekonomik düzeyinden önce geçmiş tarihimizde olan cumhuriyet döneminden günümüze kadar gelen ekonomik büyüme politikalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

1923-1960 dönem ekonomisi incelediğimizde, 1923’te cumhuriyetin ilanı sonrasında geçmişte olan Osmanlı İmparatorunun kalan sorunları ele alınmıştır. Bunun için 1923’te toplanılan İzmir İktisat Kongresi’nde ekonomiyi toparlayıcı adımlar için kararlar almıştır. Ardından 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran tüm ülkeleri etkisi altına aldığı gibi Türkiye’nin de ekonomisini etkilemiştir. Dönem içerisinde Büyük Buhranın oluşmasının nedeni talep yetersizliğinden olduğu anlaşılmıştır. Büyük Buhran döneminin yaşanmasıyla liberal görüş benimsenmiştir. Belirli zaman dilimi içerisinde liberal görüş yerini müdahaleci politikaya bırakmış ve devletin ekonomiye müdahalesi başlamıştır. 1930’lu yıllarda buhran sonrası çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Önemli kuruluşlardan bir tanesi de 1933 yılında kurulan Sümerbank’tır. Sümerbank’ın öncülüğünde beş yıllık kalkınma planları da oluşturularak devletin ekonomik düzenine katkı sağlanmıştır. 1950’li yıllardaysa

Demokrat Parti'nin yönetimiyle tekrardan müdahaleci politikadan liberal politikaya dönüş sağlanmıştır. Dönem içerisinde özellikle özel sektörün ön planda olduğu ve üretim artışının sağlanması hedeflendiği sanayi politikası oluşturuldu. İstikrarlı kararlar neticesinde GSYH düzeyinde artış sağlanmıştır. O dönemde GSYH artışına önemli destek sanayi sektöründen geldiği de unutulmamalıdır. Genel olarak 1923-1960 döneminde Büyük Buhrana kadar devletin ekonomiye müdahalesine gerek duyulmamış ve liberal politika benimsenmiştir. Büyük Buhran sonrası talep ve yatırımlardaki yetersizlikten dolayı devlet müdahaleleri sağlanmıştır. İkinci Dünya savaşının olması tüm ülkeleri etkisi altında bıraktığı gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Nüfusun büyük kısmı orduya katılmasından dolayı üretim düzeyinde düşüş sağlanmıştır. Savaş sonrası ekonominin düzelmesi için toparlanma adına çeşitli politikalar hâkim olsa da yeterli olmamış ve büyüme istenilen düzeyde sağlanmamıştır.

1960-1980 dönemindeyse genellikle ithal edilen malların yerli sanayi ve yerli üretim desteğiyle işlenmesi amaçlanmıştır. Genellikle yerli üretim benimsenen bu dönemde ayrıca kalkınma planları oluşturularak ekonomiye destek verilmeye çalışılmıştır.

1980-2002 yıllarında ekonominin genel düzeninin dışa dönük yeni bir model benimsenmesi sağlatılmıştır. İhracata bağlı büyüme modelleri kalkınma planlarıyla desteklenmiştir. 2002'den günümüze kadar gelen ekonomide yeni model içine girilmiştir. Türkiye ekonomisi 2000 yılında güçlü ekonomiye geçiş programıyla büyüme trendi yaşamaktaydı. Ancak 2001 krizinin yaşanması tekrardan ekonomik daralmaya geçişi sağlattırılmıştır. Kriz sonrası ekonomi için sıkı para ve maliye politikaları uygulanarak büyüme trendi tekrardan sağlanmıştır. Özellikle sanayi sektörünün etkisi büyük oranda yaşanmıştır. Dönem içerisinde alınan kalkınma planlarıyla ekonomi dengelenmeye çalışılmış ve fiyat istikrarlarına bağlı maliye politikaları ağırlık verilmiştir. Geçmişten günümüze ekonomi genel itibarıyla hatırlatmak istedim.

Başka bir açıdan ekonomik düzene baktığımızda günümüzde yaşanan COVID-19 salgınıysa dünya ve Türkiye ekonomisinde ciddi hasarlar meydana gelmiştir. Mart 2021 yılının sonlarında ülkemizde ekonomik önlem ve tedbir programları alınmaya

başlanmıştır. Salgın beraberinde yaşamın düzen skalasın da değişiklikler oluşturmıştır. Çalışma hayatımızda esnek ve dönüşümlü sistem uygulaması getirildi. Bazı firmalar, fabrikalar veya işverenler bu sisteme ayak uyduramadığı için üretim düzeyinde azalma yaşanmış veya işyerleri durma noktasına gelmiştir. Ülkedeki üretim düzeyinde yaşanan azalma sonucunda enflasyon ortaya çıkmakta ve refah seviyesinde ise aşağı yönlü hareket sağlamaktadır. Böylece ülkedeki ekonomik büyüme negatif yönlü etkilenir.

Diğer açıdan salgın sürecinde sürekli ölüm ve hastalıkla mücadele verildiği için işgücü arzında da azalma yaşanmıştır. İşgücü azalmasında gelir düşüklüğü, tasarruflarda azalma ve dolaylı yoldan oluşacak yatırımlarda azalmalar yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durumlarda arz şokunun yaşanmasının göstergesidir. Ayrıca ekonomik sorunlardan biri de salgın sürecinde toplu ölümlerin yaşanmasıdır. Hastalık sonucu vefat eden her birey devlete ödenen vergi gelirinde azalma demektir. Bu durumlar karşısında ayrıca bireylerin çalışma hayatlarındaki gelir düzeyinde değişiklik yaşanmıştır. Kısa çalışma ödeneği veya ücretsiz izin gibi yöntemler kullanılarak gelir ödemeleri verilmiştir. Böylece talep yetersizliği yaşanılarak ciddi oranda düşüşler meydana getirmiştir. Bireyler sadece bu dönemde mecburi olan gıda, ısınma, ulaştırma vb. ihtiyaçlarını karşılamıştır.

COVID-19 pandemi sürecinde oluşan ekonomik kriz diğer dönemlerde yaşanan krizlerden farklıdır. Önceki dönemlerde finansal krizler yaşanmıştır. Salgın dönemindeyse birçok firmanın faaliyetlere ara vermesinden dolayı üretim düzeyinde azalma meydana gelerek arz şoku yaşanmıştır. Bireylerin gelir kaybı oluşmuş ve talep şoku meydana gelmiştir. Bu dönemde hem arz hem talep şoku böylece aynı anda yaşanmıştır. Diğer krizlerden farkı bu yönden ayrılmaktadır.

Türkiye'nin COVID-19 tespitinden sonra oluşan ekonomik aksaklıklar birçok sektörde kendini göstermiştir. Bireylerin hane halkı tüketim harcama düzeylerinde de ciddi oranda düşüşler göstermiştir. Tablo 3.1'de salgın öncesi büyüme oranları verilmiştir.

Tablo 5. Yıllara göre Büyüme Oranları(%)

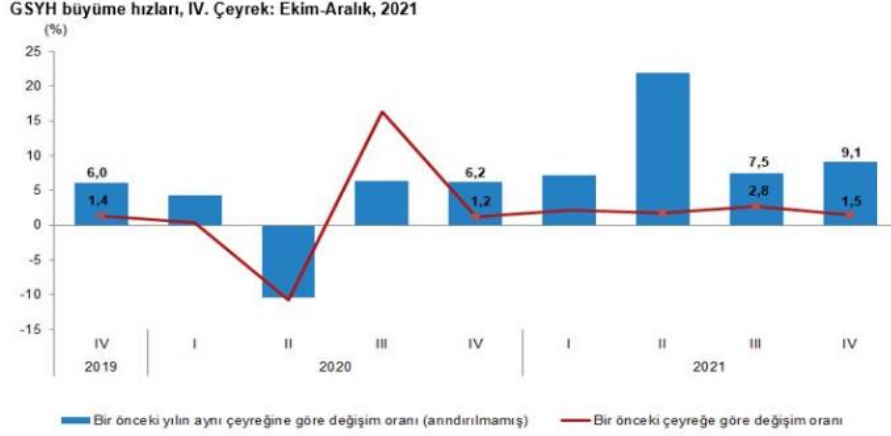
Yıllar	1. Çeyrek	2. Çeyrek	3. Çeyrek	4. Çeyrek	Yıllık
2010	7,0	8,1	8,7	9,7	8,5
2011	11,7	11,5	11,6	9,9	11,1
2012	6,8	5,0	3,6	4,2	4,8
2013	8,5	9,8	8,9	6,9	8,5
2014	8,7	2,9	3,7	5,9	5,2
2015	3,6	7,2	5,8	7,5	6,1
2016	4,8	4,9	-0,8	4,2	3,2
2017	5,3	5,3	11,6	7,3	7,5
2018	7,5	5,8	2,5	-2,6	2,8
2019	-2,5	-1,6	1	6	0,9
2020	4,4	-10,4	6,3	6,2	1,6
2021	7,3	21,9	7,5	9,1	11,4
2022	4,5				

Kaynak: TÜİK 2022f, www.data.tuik.gov.tr

Tablo 5’de büyüme oranlarının salgın öncesi dönemi ele alınmıştır. Türkiye salgın öncesi büyüme oranı 2010 yılında yıllık ortalama % 8,5 oranında gerçekleşmiştir. 2010 yılının ikinci çeyrek döneminde ekonomimiz yavaş yavaş sarsıntıya uğramıştır. 2011 yılına baktığımızda %11,1 ile dünyanın en fazla büyüyen ülkesi olmuştur. 2012 yılında yaşanan gezi olaylarından kaynaklı kur üzerinde dalgalanma oluşturdu ve daralma meydana gelmeye başlamıştır. 2016 ve 2018 yıllarında yaşanan olumsuzluklarla birlikte sürekli kur üzerinde artış görüldü. 2012 yıllarında TL/Dolar kur 2 TL aşmışken 2018 krizi ile kur 7,20 ye kadar yükselmiştir. Özetle salgın öncesi 2010 yılının ikinci çeyreği sonrası bozulmalar yavaş yavaş başlamış ve daralmaya gidilmiştir. Büyüme endeksi sürekli olumsuzlukları 2019 yılında salgınla birlikte küresel krize giriş sağlandı. 2020 yılında da daralmalar devam etmiştir. Salgın sürecinde zamanla birlikte önlemler doğrultusunda azalmasıyla 2021

yılında ekonomik olarak toparlanılmaya başlanılmıştır. Salgın sürecindeki büyüme oranlarını Şekil 27’de gösterilmiştir.

Şekil 27. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH Oranları

Kaynak: TÜİK 2022g, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 28. GSYH Büyüme Oranları

2018				2019				2020				2021			
I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
7,5	5,8	2,5	-2,6	-2,5	-1,6	1,0	6,0	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,3	21,9	7,5	9,1

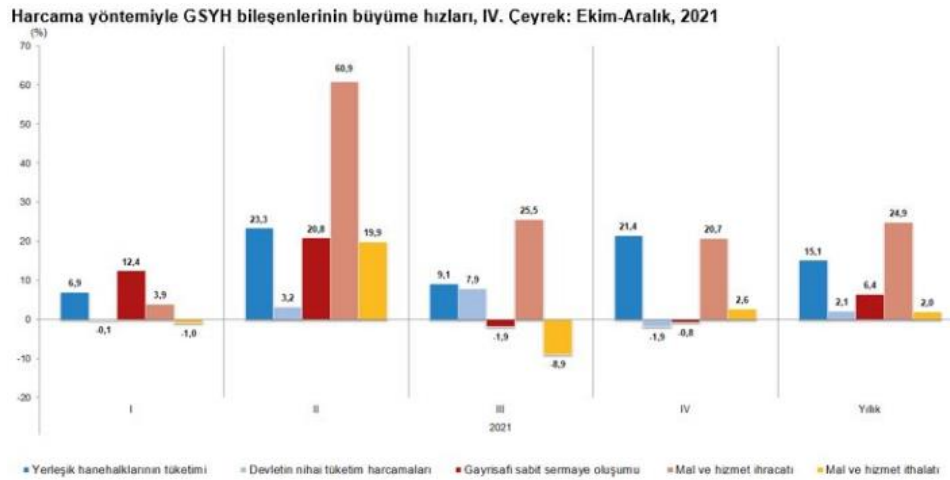
Kaynak: TÜİK 2022h, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 27 ve 28 de Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYİH Büyüme Oranları 2019-2021 yıllarını kapsamaktadır. 2018 yılının 4. çeyrek döneminden sonra piyasalardaki kur değişiklikleri 2019 yılının 2. çeyrek dönemine kadar yaşanmıştır. 2020 yılının ilk çeyreğine kadar daha sonra büyüme oranları pozitif yönde artış göstermiştir. Salgının 2019 Aralık ayında oluşması ve ülkemizde 2020 yılının mart ayında yayılmasıyla 2020 yılının 2. çeyrek döneminde %10,4 oranında ülkemizde ekonomik yönde daralma yaşamış bulunduk. Salgın önlemleri ve teşvik, yardım programlarıyla 2020 yılının 3.çeyrek döneminde %6,3 oranında tekrar büyüme yaşanmıştır. 2021 yılının 3.çeyrek dönemine kadar sürekli pozitif yönde artış sağlandığı gözükmemektedir. 2021 yılının Temmuz- Eylül ayları olan 3.çeyrek döneminde son büyüme %7,4 tür. Ayrıca 2021 yılının 4. çeyrek döneminde önceki yılın aynı dönemine göre %9,1 oranında GSYH düzeyinde artış olduğu açıklanmıştır.

Salgın döneminde harcama endekslerindeki değişimler yaşanmıştır. İktisat biliminde harcama fonksiyonunu makro iktisatta $AE=C+I+G+X-M$ olarak tanımlanmaktadır. Buna göre;

AE: Toplam Planlanan Harcama, C: Tüketim Harcamaları, I: Yatırım Harcamaları: Devlet (Kamu) Harcamaları, X: İhracat Harcamaları ve M: İthalat Harcamalarını göstermektedir.

Şekil 29. 2021 Yılı'nın 4. Çeyrek Döneminde Harcama Yöntemine Göre GSYİH Büyüme Hızları

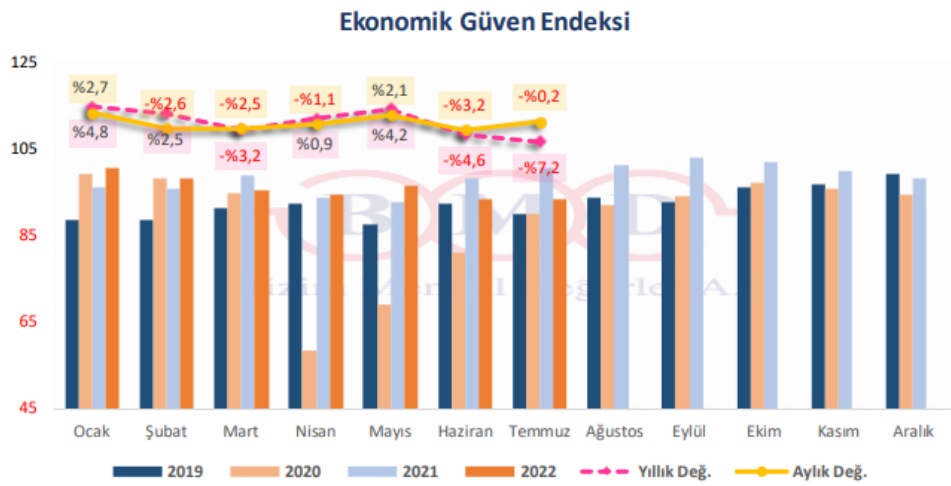
Kaynak: TÜİK 2021, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 29'da 2021 yılının dördüncü çeyrek döneminde harcama yöntemine göre GSYİH büyüme hızları değerlendirilmiştir. Şekil 29'a göre GSYH içinde en yüksek paya sahip harcama fonksiyonu bileşeni yaklaşık %60,9 mal ve hizmet ihracatıdır. Bu bileşende 2021 yılının ilk çeyreğinde düşüş yaşanmışken iki ve üçüncü çeyreğinde artış yaşanmış ve dördüncü çeyreğinde tekrar düşüş yaşanmıştır. Devletin nihai tüketim harcamaları birinci çeyrek dönem içerisinde -0,1 olarak daralmadan ikinci çeyrek dönemde 3,2 ye kadar büyüme göstermiş üçüncü çeyrek dönemde 7,9'a kadar artışı devam etmiştir. Ancak dördüncü çeyrek dönemde tekrar -1,9 oranında daralma sağlayarak ortalama yıllık %2,1 ile kapatmıştır. Yerleşik hane halklarının tüketiminde 6,9 ile birinci çeyrek dönemde olan oran iki ve dördüncü çeyrek dönemde artış düzeyi devam etmiştir. Gayrisafi Sabit sermaye oluşumu birinci ve ikinci çeyrek dönemde büyüme sağlarken üç ve dördüncü çeyrek dönemde -1,9 ve -0,8 oranında daralma yaşamıştır. Yıllık olarak 6,4 oranında artışla kapatmıştır. Son olarak mal ve hizmet

ithalatına baktığımızda ikinci çeyrekte 19,9 oranda artışla sağlanmış ve yıllık olarak tüm çeyrek dönemlerdeki verilere göre 2.0 ile kapatmıştır. O zaman TÜİK verilerini ele aldığımızda 2021 yılının bir önceki yılın hacim endeksindeki mal ve hizmet ihracat düzeylerinde %24,9, ithalat düzeyinde %2,0 ile artış yaşanmıştır. Yine 2021 yılının bir önceki yılın dördüncü çeyreğindeki oranına göre mal ve hizmet ihracat düzeylerinde %20,7, ithalatı ise %2,6 oranında artış yaşanmıştır.

Salgın öncesi güven endeksleri değerlendirdiğimizde Şekil 3.21’de belirtilmiştir.

Şekil 30. 2019-2022 Yılları Arasındaki Ekonomik Güven Endeksi

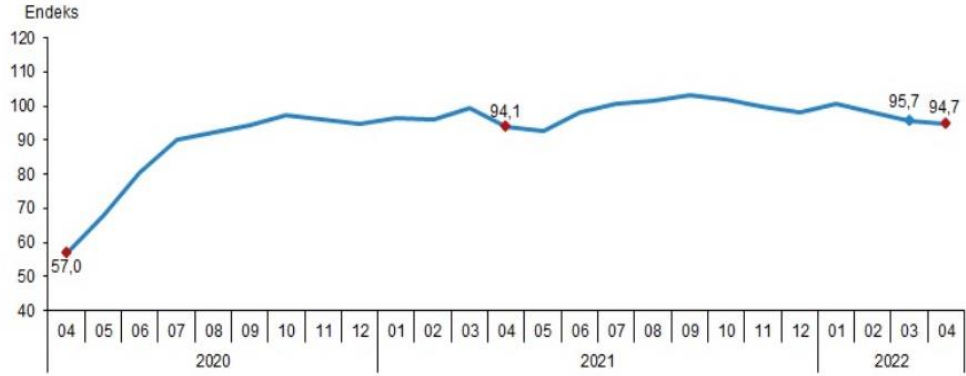
Kaynak: TÜİK 2022, www.data.tuik.gov.tr

Şekil 30’da 2019-2022 yıllarına ait ekonomik güven endeksi mevsim etkilerinden arındırılmış aylık veriler gözükmektedir. TÜİK tarafından yayınlanan verilerde Ekonomik Güven Endeksi (EGE), Temmuz ayında bir önceki aya göre %0,2 azalış, önceki yılın aynı ayına göre %7,2 azalış göstererek 93,4 oldu.

Ekonomik güven endeksindeki azalış; tüketici, hizmet ve perakende ticaret sektörü güven endekslerindeki azalışlardan kaynaklandı. 2021 yılı, ekonomik ve sosyal anlamda COVID-19 salgınının 2020 yılında verdiği zararların kapatılmaya çalışılması ile geçti. Aşı gelişmeleriyle birlikte ekonomiye dair pozitif beklentiler hâkim olurken Güven Endeksleri de salgın öncesi seviyelere geldi. 2020 yılında pandemi nedeniyle birçok sektörde, kademeli olarak uygulanan karantina tedbirleri nedeniyle durma noktasına gelmesinin ardından 2021 yılında salgının verdiği hasarların etkisinin azaltılması güven endekslerine de yansdı.

COVID-19'un başlamasıyla ekonomide arz ve talep dengesini kısa sürede etkisi altına alması, belirsizliklerin yaşanması, ekonomiye olan güvenin sarsılmasına sebep olmuştur. Salgın sürecinde hayatın her alanında ciddi oranda etkilenmesiyle birlikte güven endeksi de 2020 yılının Nisan ayında sert bir şekilde düşüş yaşamıştır.

Şekil 31. Aylık Ekonomik Güven Endeksi

Kaynak: TÜİK 2022j, www.data.tuik.gov.tr

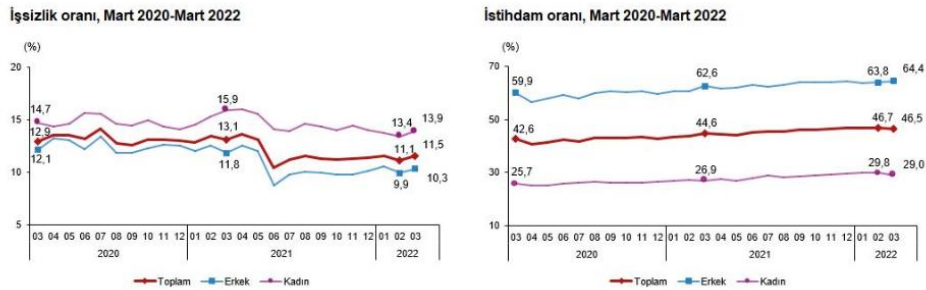
Şekil 31’de yer alan ekonomi güven endeksi, üretici ve tüketicilerin genel ekonomik değerlendirmeleri, beklentileri ve eğilimlerini gösteren endeks grafiğidir. Şekil 3.22’de 2020,2021 ve 2022 yıllarına ait güven endeks değerleri yer almaktadır. 2020 yılının Nisan ayında güven endeksinin 57,0 iken 2021 yılının Nisan ayında 94,1’e kadar artış yaşanmıştır. 2022 yılının mart ayında 95,7 ye kadar artan endeks değeri Nisan ayında 94,7 oranda tekrar %1,1 oranda düşüş yaşamıştır. Bu düşüş imalat sanayi ve tüketicilerden kaynaklı olduğu belirtilmektedir.

4.4. İşsizlik ve İstihdam Üzerine Etkileri

COVID-19 pandemisi, Büyük Buhran yıllarından sonra etkisinin en fazla görüldüğü salgın olmuştur. Türkiye’de korona virüs salgınının etkileri görüldüğü andan itibaren virüsün geniş alanlara yayılmasını engellemek için salgın için ir takım önlem programları hazırlanarak uygulanmaya başlanmıştır. Pandemi ilk anından itibaren alınan önlemlerden biride çalışma hayatındaki değişikliklerdir. Çalışanlar ve çalışma hayatı arasında virüsün yayılmasını engellemek için iş çalışma ortamı olarak evden (home office) çalışma, dönüşümlü (vardiyalı) çalışma ve esnek çalışma modelleri oluşturulmuştur. Yaşam standartları göz önünde bulunarak alınan önlemlerle birlikte bu çalışma modellerine bazı firma veya işyerleri uygulayabilirken

bazı firma ve iş yerleri ise uygulaması mümkün olmamaktadır. Özellikle bedensel ve fiziksel temas gerektiren fabrika, kuaför, restoranlar veya imalat vb. birçok işyerleri ise bu çalışma modelleri uygulayamamıştır. Bu süreçte şunu belirtmek gerekir ki çalışanlar yeni çalışma modellerine alışmak için adaptasyon sıkıntısı yaşamıştır. Oluşan iş modellerine geçiş yapamayan firmalar veya iş yerleri geçici süre ile kapatılmıştır. Çalışanlar bu süre zarfında ücretsiz izin veya çalışma süreleri azaltılarak kısa çalışma ödeneği ile desteklenerek devamlılığın sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bazı işletmeler veya firmalar kısıtlamaların ardından iş potansiyel düzeylerindeki aksamalar ve düşüş yaşanmış talep azalmasından dolayı iş yerleri kapanma kararı almıştır. Bu iş yerlerindeki çalışanlarsa işsiz kalmıştır. Diğer taraftan firmalar ve iş yerlerindeki kapanmalar üretim düzeylerindeki düşüş ve arz tarafından yaşanan sıkıntılardan dolayı maliyetlerde artış oluşmuş ve yeni istihdam sahası oluşturulamamıştır. Özellikle 2020 yılında aktif salgına birlikte 2021 yıllarında da salgın sürecin sürekli artış ve azalış gibi dalgalanmaların yaşanmasından dolayı çok sayıda kısıtlamalar yaşanmıştır. Bu kısıtlamalar tabi ki mevcut istihdam ve işgücü sayısında ciddi oranda azalma yaşanmıştır.

Şekil 32. 2020-2022 Mart Ayı İşsizlik ve İstihdam Oranları

Kaynak: TÜİK 2022k, www.data.tuik.gov.tr

Türkiye'nin COVID-19 salgını sonrasında çalışma yaşamı ve istihdam yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye'de de genel olarak işsizlik seviyesinin yüksek olmasının genel sebebi ülkenin genç bir nüfus yapısına sahip olmasıdır. Buna göre şekil 3.23'te 2020-2022 Mart ayına ait İşsizlik ve İstihdam oranlarının sayısı gösterilmektedir. Sol ekseninde İşsizlik oranlarının sayısı yer alırken sağ eksenindeyse İstihdam oranlarının sayısı yer almaktadır. 2020 yılının mart ayında toplam işsizlik oranı %12,9 ile başlamış salgının devam etmesiyle işsizlik oranı 2021 yılında 13,1'ye

kadar artış göstermiştir. Salgının 2022 yılında alışıması ve artık normalleşme süreciyle toplam işsizlik düzeyi %11,1'e kadar tekrar gerileme sağlamıştır. İşsizlik oranı 2022 Mart ayıyla kadınlarda %13,9 iken erkeklerde %10,3'tür. Sağ da İstihdam oranlarını incelediğimizde Mart 2020'de toplam istihdam oranı %42,6 iken 2021'de %44,6 ve 2022'de %46,7 oranında artış yaşanmıştır. Bu oran erkeklerde %64,4 iken kadınlarda %29,0 olarak gerçekleşmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. COVID-19 SALGININA KARŞI UYGULANAN POLİTİKALAR VE ALINAN TEDBİRLER

Salgınların ortaya çıkması ve pandemi döneminin yaşanmasıyla oluşan makroekonomik göstergelerde oluşan daralmalar, ticaretlerde oluşan duraksamalar ve yavaşlamaların olması, ticaret hacminde meydana gelen küçülmeler, salgından etkilenen bölgeler ve ülkelerdeki şirketlerin faaliyetlerinde yaşanan olumsuzluklar ve aksaklıklar gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunların genel sebebi yaşanan pandemiye karşı alınan tedbir ve önlem sınırlarından dolayıdır. COVID-19 salgının etkilerinin ne kadar süre zarfında olacağı belirsiz olduğu için politika yapıcıları tarafından makroekonomik bir politika oluşturmaları zor olmuştur. Bu süreçte hükümet temel risklere karşı uygun tedbirler alması gerekmektedir. Öncelikle halk sağlığı için alınan önlemler ve tedbirler kapsamında salgınla mücadele için devletler tarafından maliye politikalarını kullanarak destek verilmeli, para politikasıyla da likidite desteğinde artış veya azaltmalar sağlanacaktır.

Pandeminin devam ettiği bu dönemde dünya ekonomileri ve ülkemizde dâhil olmakla birlikte acil ve etkili önlemler alınma kararı oluşturmuşlardır. Acil olarak alınan önlem paketleri doğrultusunda para ve maliye politikaları açıklanarak salgın sürecinden en az hasarla yönetme süreci sağlanmaya çalışmıştır.

Şekil 33. COVID-19 Mücadelesi için Ekonomik Tedbirler Kanalı

Kaynak: Demir vd., 2020.

Şekil 33'de COVID-19 salgın sürecinde ekonomiyi korumak adına alınan tedbirler gösterilmektedir. Ekonomik tedbirleri, Para Politikası, Maliye Politikası ve Yapısal Tedbirler olarak dört başlıkta ele alınmaktadır.

Salgın döneminde para politikalarında en önemli rolü ülkenin Merkez Bankası üstlenmektedir. Merkez bankaları tarafından mevcutta olan reel ekonomiye kredi akışını sağlamak, finansal şartları hafifletmek, iç ve dış finansal piyasalarda likiditeyi artırarak talep düzeneğine destek vermelidir. Bu süreçte Merkez Bankaları araçlarını doğru kullanarak repo işlemleri, açık piyasa işlemleri gibi diğer önlemlerle birlikte piyasa işleyişini desteklemek ve finansal piyasalar üzerindeki baskı düzeyini hafifletmek için piyasaya likidite oluşturmalıdır. Devletler tarafından para politikası aracılığıyla ekonomik önlemlerini açıklamaya başlamışlardır. Merkez Bankaları ekonomiyi canlandırmak amacıyla faiz oranlarını ayarlayarak genişletici para politikalarına yönelik önlemler almışlardır. Birçok merkez bankası tarafından tahvil alımı yapılarak para arzına olan önlemleri gerçekleştirilmiştir. Başka taraftan maliye politikasıyla salgının etkilerini yaşayan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde minimum oranda etkilenmesi için mali 2020 yılının ortasından sonra sağlanmaya başlamıştır. Bazı ekonomik destek paketleri şunlardır (www.bbc.com, 2022);

➤ **Japonya** dünyanın en büyük destek paketi 2,2 trilyon dolarlık ekonomik yardım sağlamıştır. Ülkenin GSYH'nın %40'ına denk gelmektedir. Açıklanan destek paketinden zor durumda olan firmalara ve şirketlere mali ve kira yardımının yanı sıra yerel ekonomi ve sağlık harcamalarında da desteğini belirteceğini gerekirse ek finansman ile destekleyeceğini açıklamıştır.

➤ **ABD** tarihinin en büyük ekonomik teşvik paketi olan 2 trilyon dolar Mart 2020 yılında onaylanmıştır. Salgın sürecinden çok fazla etkilenen sektörlere 500 milyar dolarlık yardım yapılması milyonlarca aileye 3000 dolar nakit yardım için 290 milyar dolar ayrılması iletilmiştir. ABD ekonomisi 2008 krizinden sonra 2020 yılının ilk çeyreğinde %5 küçülme ile en yüksek küçülme oranını yaşadığı belirtilmiştir.

➤ **Avrupa Birliği Komisyonu (AB)**'den 27 üye ülkeye 750 milyar Euro'luk (825 milyar dolar) fon önerisinde bulunmuştur.

➤ **Almanya** 750 milyon Euro yani 825 milyar dolar ekonomiyi kurtarma paketi açıklamıştır. Aileler için çocuk başına 300 Euro ile tüketim teşviki için yönlendirilmiştir. Ayrıca o dönemde zor günler geçiren havayolu şirketi olan Lufthansa'yı 9 milyar Euro'luk paketle desteklemiştir.

➤ **İngiltere** 430 milyar dola destek teşvik paketi açıklamıştır. Açıklanan mevcut paketten yararlanamayan inovatif yeni girişimlere destek vermek için 1,3 milyar sterlik ek destek paketi açılmıştır.

➤ **Fransa** 120 milyar dolar destek paketi açıklamıştır. Ayrıca otomotiv sektörü için 8 milyar Euro'luk bir paket daha açıklamıştır. Oto galeride bulunan 400 bin aracın satılması için ailelere 3.000 Euro'luk destek verilmiştir ve ülkede %75'i bu haktan yararlanabileceğini belirtmişlerdir.

➤ **Çin** 2020 yılında ilk kez 1990 yılından beri bu yıl için GSYH büyüme hedefi belirlememiştir. Dünya'da en büyük ikinci ekonomide yer alan Çin 2020'de 6,8 oranında daralma yaşamıştır. Ekonomiyi ayakta tutmak için 298 milyar dolar vergi indiriminde bulunmuştur. Son 30 yılın büyüme hedefini en düşük 2020 yılında yaşamıştır.

➤ **Hindistan** ekonomik etkilerin mücadelesi için 265 milyar dolar destek paketi açıklanmıştır.

➤ **Türkiye** 15 milyar dolar Ekonomik İstikrar Kalkanı ismiyle destek paketi açıklanmıştır. Paket kapsamında başta en çok etkilenen hizmet sektöründeki işverenlerin SGK primleri, vergi yükümlülükleri ve kredi borçları daha sonra ödenmesi için ötelendi. İşyerlerinin geçici şekilde ara verilmesinden kaynaklı çalışanlara kısa çalışma ödeneği sağlanmıştır. Türkiye %5 oranında küçüleceği tahmin edilmişti.

Devletler tarafından oluşturulan ekonomik teşvik paketlerine ekstra, başta sağlık çalışanları için ilave prim ödemeleri, sübvansiyonlu kısa vadeli istihdam destekleri, işletmeler için geniş tabanlı nakdi destek, SGK ödemelerinin geçici şekilde durdurulması, vergi indirimleri gibi birçok mali destek ve önlemler hükümetler tarafından sağlanmıştır.

Tablo 6. COVID-19 Salgını Sırasında Uygulanan Hızlı Politika Tepkileri

Sıra	Politika Şekli	Uygulanan Politikalar	Uygulayan Bazı Ülkeler
1	Para Politikası Önlemleri	Merkez Bankalarının finansal piyasalar için likidite sağlaması	Çin ve ABD
		Covid-19'dan etkilenen borçlulara anapara veya faiz moratoryumu verilmesi ve bankalara zorla düzenleyici işlem yaptırılması	İtalya, İrlanda, Çin, Nijerya
		Merkez bankalarının değer kazanan tahvil ve menkul kıymetleri satın alması	Kanada, Avusturalya ve Avrupa Birliği
		Merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi	Kanada, Japonya, İngiltere, ABD, Türkiye, Güney Kore, Yeni Zelanda ve Nijerya
		KOBİ'lere, halk sağlığı sektörüne, bankalara, işletmelere ve bireylere sürekli kredi akışının sağlanması	Nijerya, ABD, Avustralya, İngiltere
2	Maliye Politikası Önlemleri	Hükümetlerin, Covid-19 salgınından en fazla etkilenen sektörlerle ve endüstrilere teşvik paketleri ile destek olması	İngiltere, ABD, Avustralya, Nijerya, Türkiye
		Bireylere gelir desteği verilmesi	Hindistan, Avustralya, ABD, Türkiye ve İngiltere
		Hane halklarını desteklemek için sosyal yardım ödemelerinin yapılması	Türkiye, Avusturalya ve ABD
3	Halk Sağlığı Önlemleri	Halka evde kal çağrısının yapılması	İngiltere, İtalya, İran ve Nijerya
		Sınır kapatmaları ve karantinası	Avustralya, Polonya, Hindistan, Vietnam, İngiltere, Pakistan, Kolombiya ve ABD
		Kamu kapatmaları ve karantinası	Hindistan, İngiltere ve ABD (Neredeyse her ülke)
		Sosyal mesafe politikasının yürütülmesi	İsrail, Singapur, ABD, İngiltere, BAE, Nijerya, Çin, Japonya, Hindistan, Pakistan, Almanya, Avustralya, Güney Kore ve Güney Afrika,

Kaynak: Ozili ve Arun, 2020.

Tablo 6'da COVID-19 salgınına karşı bazı ülkelerde alınan hızlı politika önlemler belirtilmiştir. Bu önlemler maliye politikası, para politikası ve halk sağlığı önlemleri olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. COVID-19 salgını sırasında, hızlı politika önerilerin çoğu yetersiz kalmıştır. Para politikası finansal piyasaların durağanlaşmasına yardımcı olmuştur ancak yetersiz kalmıştır. Merkez bankalarının salgına karşı faiz oranlarını düşürerek verdiği yanıt tek başına talebi canlandırma

konusunda yetersiz kalmıştır (Ozili ve Arun, 2020: 18). Para politikasına karşın ayrıca maliye politikaları salgına karşı daha destekleyici olmuştur. Ancak uygulanan politikalar küresel durgunluğun oluşmasının önüne geçememişlerdir.

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişten günümüze kadar geçen süreç içerisinde insanlar her dönemde farklı sorunlarla mücadele etmiştir. Yaşanan bu mücadeleler insanların farklı açılardan etkilenmelerine neden olmuştur. Bu sorunlar sağlık, ekonomi, toplumsal birçok alanda derinden hissedilmiştir. Özellikle pandemi olarak nitelendirilen sağlık sorunları küresel boyut kazanmasından kaynaklı ülkeleri çok yönlü olarak etkilemiştir.

Tarihte birçok salgın hastalıkla karşılaşmış ve milyonlarca insanın ölümüyle karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanan salgınlar toplumun olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bu salgınlar ağır izler bırakmıştır. Orta Çağ döneminde oluşan Veba Salgını, Birinci Dünya Savaşından sonra oluşan İspanyol Gribi ağır etkileri olan salgınlardandır. Ayrıca yakın zamanda olan SARS, MERS, Domuz Gribi vb. salgınlar yaşanmış ancak Veba salgını kadar etkileri görülmemiştir.

Son zamanlarda aniden ortaya çıkan COVID-19 salgını birçok alanda önemli derecede etkilerini göstermiştir. Salgının küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü pandemi ilan etmiş ve her ülke kendi imkânları doğrultusunda birtakım düzenlemelere gitmiştir. 2020 yılı itibarıyla etkisini artıran COVID-19 salgını hem dünyada hem de Türkiye’de kısıtlamaların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye’de salgının seyrine göre bazı dönemlerde normalleşme süreci yaşanmış ancak kısıtlamalar uzun bir süre devam etmiştir. Ancak yeni çıkan mutasyonlarla tekrar vaka sayılarındaki artışlar yaşanmış ve hızla tekrar kısıtlamalar alınarak salgına karşı mücadele verilmeye çalışılmıştır. 2021 yılının yaz aylarına kadar bu süreçte yaklaşık 3,5 milyon insanın ölümüne neden olmuştur. Bölgesel olarak değerlendirdiğimizde Avrupa Bölgesi’nde onaylanmış vaka sayısı 216.346.110 ile birinci sıradadır. En az onaylanmış vaka 8.812.382 sayısı ile Afrika Bölgesi gözükmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde salgının olumsuzluklarından korunmak için bazı önlemler almıştır. Öncelikli olarak virüsün yayılma hızını azaltmak için sokağa çıkma yasağı, iş yerlerinin kapatılması, turizm faaliyetlerinin asgari düzeye indirilmesi ve eğitime ara verme gibi önlemler başlıca önlemlerdir. Uygulanan bu önlem ve tedbirler karşılığında ekonomik düzeyde çoğu sektör küçülmüş ve negatif

yönde etkilenmiştir. Tüm bu olumsuzluklar karşısında ülkelerde işsizlik ve enflasyon görülmüştür. COVID-19 salgını ayrıca pozitif yönde maske, hijyen ve temizlik malzemeleri sektörlerini olumlu etkilemiştir.

Salgınla birlikte değişen yaşam koşulları nedeniyle bazı ürünlere yönelik arz talep dengesinde değişiklikler görülmüştür. 2020 yılının ikinci çeyrek döneminde birçok sektörde daralmalar oluşmuş ve Türkiye bu dönemde %10 oranında küçülmüştür. Salgın sürecinde ekonomik dengenin bozulmasıyla istihdam edenlerin sayısı azalmıştır. Bunun yanı sıra gıda sektöründe ciddi dalgalanmalar yaşanarak fiyatlarda artış görülmüştür.

TÜİK verileri doğrultusunda Türkiye Ekonomisinde bir takım değişimlerin yaşandığı tespit edilmiştir. Bu verilere göre salgının ilk yıllarında %1,8 düzeyinde büyüme yaşanmış ancak ilerleyen zaman sürecinde salgın etkileri ilk etkilerine oranla normalleşmiş ve 2021 yılının 4. çeyrek döneminde önceki yılın aynı dönemine göre %9,1 oranında GSYH düzeyinde artış olduğu açıklanmıştır. Türkiye'nin COVID-19 sonrasında istihdam yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye'de de genel olarak işsizlik seviyesinin yüksek olmasının genel sebebi ülkenin genç bir nüfus yapısına sahip olmasıdır. 2020 yılının mart ayında toplam işsizlik oranı %12,9 ile başlamış salgının devam etmesiyle işsizlik oranı 2021 yılında 13,1'ye kadar artış göstermiştir. Salgının 2022 yılında yavaşlaması ve artık normalleşme süreciyle toplam işsizlik düzeyi %11,1 seviyelerine düşmüştür. İşsizlik oranı 2022 Mart ayıyla kadınlarda %13,9 iken erkeklerde %10,3'tür. 2020'de toplam istihdam oranı %42,6 iken 2021'de %44,6 ve 2022'de %46,7 oranında artış yaşanmıştır. Bu oran erkeklerde %64,4 iken kadınlarda %29,0 olarak gerçekleşmiştir.

Salgınla birlikte enflasyonda ciddi oranda bir artış yaşanmıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin mal ithalatının yüksek seviyede olması ve ödemeler dengesinde açık verilmesi, ayrıca dış borçluluk oranlarının yüksek olması ve yerel para birimlerinde yaşanan değer kaybı, enflasyonun yükselmesi yönünde baskı yaratmaktadır. 2020-2022 yılları arasında yaşanan gelişmeler doğrultusunda enflasyon oranı %69,97 olarak açıklanmıştır.

Salgının Türkiye'de görülmeye başlamasıyla birlikte finansman piyasalarında şok etkisi yaşanmış ve borsada ciddi bir düşüş görülmüştür. Aynı zamanda döviz

kurunda yaşanan artışta salgının ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Salgın başladığında Dolar/TL kuru 6,25 TL seviyelerindeyken 2022 Nisan ayı sonunda bu oran 15,31 TL seviyelerine kadar yükselmiştir.

COVID-19 salgınının Türkiye’de çoğu sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. En çok etkilenen sektörlerin başında ise turizm gelmektedir. Yurt içi ve yurt dışından gelen turist sayısının azalması 2020 yılında sektörün ciddi anlamda zarara uğramasına neden olmuştur. Bu olumsuzlukların yaşanmasında sokağa çıkma yasağı ve diğer kısıtlamalar etkili olmuştur. Turizmin etkilenmesinde etkili olan ulaşım sektörü olarak özellikle havayolu ulaşımında sorunlar yaşanmıştır. Ulaşım sektöründe işletmelerin yolcu sayısını düşürmesi, yurtiçi ve yurtdışı seyahatlerin durdurulması havacılık sektöründe durma noktası yaşatacak ciddi gelir kayıplarına neden olmuştur. Öte yandan sanayi sektöründe de ağır kayıplar yaşanmıştır. Fiziki çalışma koşullarından dolayı geçici ara verilmesi ve üretimin durdurulmasıyla bazı firmalar iflas eşiğine gelmiştir.

Beklenmedik anda meydana gelen salgın küresel boyutta tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Salgının 2020 yılının üçüncü çeyrek dönemine kadar ağır etkilerinden sonra toparlanma yoluna gidilmiştir. Normalleşme sürecine girilmesiyle ülkeler artık salgın sürecine iyice alışmıştır. Bu süreçte tabiki başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Çin, Euro Bölgesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyüme oranları IMF tarafından revize edilerek tekrar güncellenmiştir.

IMF’nin raporuna göre geçen yıl yüzde 5,6 büyüyen ABD ekonomisi için 2022 yılı için büyüme beklentisi yüzde 5,2’den yüzde 4’e düşürüldü. 2023 yılı büyüme tahmini yüzde 2,2’den 2,6’ya çıkarılmıştır.

Çin ekonomisindeyse 2021 yılında %8,1 büyümüş, bu yıl ise ekonomik büyüme beklentisi %5,6 beklenirken %4,8’e düşürülmüştür. 2023 yılındaysa tahmini büyüme %5,2 olarak açıklanmıştır.

Euro Bölge ekonomisi 2022 yılında büyüme tahmini 4,3’ten 3,9’a kadar düşüş yaşamıştır. Gelecekte büyüme tahmini %2’den %2,5 e çıkarılsa da yavaşlamanın süreceği belirtilmiştir.

IMF gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enflasyon tahminlerini revize etmiştir. Günümüzde hala devam eden tedarik zincirlerindeki aksamalar ve enerji

fiyatlarında yaşanan artıştan dolayı daha önce tahmin edilenden daha uzun süreceği anlaşılmıştır.

Diğer yönden işsizlik ve istihdam dünyadaki ülkelerde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm – Eğilimler raporundaki açıklamasına göre 2022 yılında toparlanma olasılığına ilişkin tahminleri aşağı çekmiştir. Küresel işsizlik seviyesinin en azından 2023 yılına kadar salgın öncesi düzeylerin üzerinde seyretmesini tahmin etmiştir.

Dünya ülkeleri üzerinde enflasyon düzeyi iki ve üç haneli rakamlara çıkmış ve en yüksek enflasyon oranları yaşanmıştır. Uygulanan para politikaları, salgın sürecinde alınan tedbirler, Faiz oranlarının düşürülmesi, Rusya –Ukrayna savaşındaki çatışma sonrası başta enerji olmak üzere tedarik zincirindeki bozulmalar sonucunda enflasyon artmıştır. Enflasyonun etkisinden sonra 2020 yılında salgın süreciyle yaşanan döviz kuru üzerindeki oynaklık halen devam etmektedir. Ülkelerin merkez bankaları tarafından uyguladıkları para ve maliye politikaları, faizlerin sabit tutulması veya indirilmesi, Varlık piyasalarında alım yapılması ve likidite oluşturulması doların artışına neden olmuştur. Ancak Dolar karşısında en büyük kayıp yaşayan para biriminden biri de TL olmuştur. Çünkü Merkez bankasının sürekli faiz oranı indirmesi ve uygulanan para politikaları etki oluşturmaktadır.

Çalışmada tarih boyunca hangi salgın hastalıkların yaşandığı ve toplumlar üzerindeki olumlu olumsuz etkileri, yakın dönemde yaşadığımız ve halen etkilerinin tamamen bitmediği COVID-19 pandemisinin bütün ülkeler açısından ekonomik etkileri ve bu etkiler sonucunda hükümetlerin vatandaşlarına uyguladığı destek politikalarının olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak COVID-19 salgını bütün dünyayı olumsuz yönde etkilemiş ve salgından kaynaklı ölen insan sayısı ciddi endişe yaratmıştır. Dünya genelinde yaşanan bu endişe toplumları ekonomik ve sektörel açıdan ağır hasar almasına neden olmuştur. Yaşanan ekonomik sorunların giderilmesi uzun zaman alacağı bilinmektedir. Ayrıca salgın daha durağanlaşmış ve yapılan aşilar neticesinde halen devam etmektedir. Tamamen ne zaman kalkacağı bilinmeyen bu süreçte ekonomi üzerinde bir baskı niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abodunrin, O., Oloye, G. and Adesola, B. (2020), Coronavirus Pandemic And Its Implication On Global Economy, *International Journal Of Arts*, 4,13-23.
- Acemoğlu, D. (2012). Introduction to Economic Growth. *Journal of Economic Theory*, 147(2), 545-550
- Arık, F. Ş. (1991), Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 27-57.
- Aşkın, R. (2020). Pandemi de Yol Almak, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 1, 1-12.
- Bell, C. and Lewis, M.(2004). The Economic Implications Of Epidemic Old And New. *World Economics*, 5(4), 137-174
- Bermingham, A., Chand, M. A., Brown, C. S., Aarons, E., Tong, C., Langrish, C. and Zambon, M. (2012). *Severe Respiratory Illness Caused By A Novel Coronavirus*, In A Patient Transferred To The United Kingdom From The Middle East, September 2012, *Eurosurveillance*, 1-5.
- BİRGün, Pandemi nedir? Epidemide arasındaki fark ne?, (2022), <https://www.birgun.net/haber/pandemi-nedir-epidemi-arasindaki-fark-ne-291446>, (Erişim Tarihi: 02.04.2020).
- Bloomberght (2022). “Borsa İstanbul Endeksi ve Değişim Oranı”, <https://www.bloomberght.com/borsa/endeks/bist-100> (Erişim Tarihi: 04.04.2022).
- Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. and Bhuiyan, S. J. (2020). *A Literature Review of the Economics of COVID-19*. GLO Discussion Paper.
- Byrne, J., P. (2006). *Daily Life During The Black Death*. London: Greenwood Press.
- Ccinsight (2022). “COVID-19’un E-Ticaret Üzerine Etkileri”, www.ccinsight.org (Erişim Tarihi: 05.04.2022).
- Chetty, R., Friedman, J., Hendren, N. and Stepner, M. (2020). *The Economic Impacts of COVID-19: Evidence from a New Public Database Built Using Private Sector Data*. National Bureau of Economic Research, Working Paper(27431), 1-40.

- Çulak, Ö. (2021). *COVID-19 ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, İ., Khan, M., Yorulmaz, R. ve Kaptan, S. (2020), *COVID-19 Salgınının Ekonomik Etkileri*,<https://aybu.edu.tr/yulisa>(Erişim Tarihi: 05.11.2021).
- DHMI (2022).“Son On yıllık Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Grafiği”,
<https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>, (Erişim Tarihi: 06.02.2022).
- Dünya Bankası (2021). <https://Data.Worldbank.Org>, adresinden erişilmiştir.
- Es-Sami, M. (2019).*Yemen’de Yeni Kolera Dalgası Hızla Yayılıyor, Anadolu Ajansı*,<https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/-Yemende-Yeni-Kolera-Dalgasi-Hizlayiliyor/1422946> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).
- Eticaret (2022). “E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi”,<https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>(Erişim Tarihi: 25.11.2021).
- E-Ticaret İşletmelerinin İllere Göre Dağılım Grafiği (2022).
<https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>(Erişim Tarihi: 25.11.2021).
- Genç, Ö. (2011), Kara Ölüm:1348 Veba Salgını ve Orta çağ Avrupa’sına Etkileri, *Tarih Okulu Dergisi*, 10, 136-137.
- Gönel, G. (2020), *Anadolu Ajansı*.
<https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Bilimteknoloji/Hayat-Kurtaran-Asilarin-Ardindaki-Kahramanlar/1818098>(Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- Göze Kaya, D. (2020), Korona virüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansman Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme, *Avrasya Sosyal veEkonomi Araştırmaları Dergisi*,7(5), 221-237.
- HMB (2022). “Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri Oranları”,https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/Butce-Gerceklesme-Raporu-2022Mart_-1.pdf, (05.04.2022).
- HSGM (2020). “Ebola Virüs Hastalığı”
<https://hsgm.saglik.gov.tr/Tr/Zoonotikvektorelhaberler/Ebola-Virusu-Vaka->

Yonetimrehberiyayinlandi.Html#:~:Text=Bir%20t%C3%Bcr%20kanamal%C4%B1%20ate%C5%9Fe%20yol, Binden%20fazla%20ki%C5%9Fi%20hayat%C4%B1n%C4%B1%20kaybetti (Erişim Tarihi: 15.08.2020).

HSGM (2022). “HIV/AIDS İstatistikleri”, <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/hiv-aids/hiv-aids-liste/hiv-aids-istatislik.html> (Erişim Tarihi: 03.05.2022).

Huber, C., Finelli, L., and Stevens, W. (2018), The Economic And Social Burden Of The 2014 Ebola Outbreak İn West Africa, *The Journal Of Infectious Diseases*, 698-704.

ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm ve Eğilimler Raporu, (2022). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf (22.03.2022).

IMF (2022). “IMF 2022 Nisan Raporu”, <https://www.imf.org/external/error.htm?URL=https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/14/weo-april-2022>, (Erişim Tarihi: 03.05.2022).

Jackson, C. (2009). History Lessons: The AsianFlu Pandemic. *British Journal of General Practice*, 59(565), 622-623.

Jacques Valleron, A., Cori, A., Valtat, S., Meurisse, S., Carrat, F. and Yves Boelle, P. (2011), Transmissibility And Geographic Spread Of The 1889 İnfluenza Pandemic. *Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America*, 107(19), 8778-8781.

Karakuş, A. (2022). *COVID-19 Sürecinde İşkur’un İşsizlikle Mücadele Politikalarının Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Koronavirüs: Hangi Ülkeler Ne Tür Ekonomik Destek Paketleri Açıklandı (2022). www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52525167, adresinden erişilmiştir.

Lee, J. W. and Mckibbin, W. J. (2004). *Learning From SARS: Preparing For The Next Disease Outbreak Workshop Summary*. Washington D.C.: The National Academies Press.

- Li, J., Vidyattama ,Y., La ,H.A., Miranti, R. and Sologon, D. M. (2020) , *The Impact Of Covid-19 And Policy Responses On Australian Income Distribution And Poverty*, NATSEM, University of Canberra , Luxembourg Institute of Socio-Economic Research
- Mogasale, V. and Hsiao, A. (2019) , Economic Burden Of Cholera İn Asia, *Vaccine*, 160-166.
- OECD. (2021). Organisation For Economic Co-Operation And Development. OECD.Stat: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?Queryid=350#>, adresinden erişilmiştir.
- Ozili, P. ve Arun, T. (2020). *Spillover Of COVID-19: Impact On The Global Economy*, Munich Personal Repec Archive (99850), 27.
- Şahbaz, Ü. (2021). *Koronavirüs Salgınının Türkiye Üzerindeki Ekonomik Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şanlı, K. (2010), Enflüanza Virüsü ve Domuz Gribi. *JOPP Dergi*, 2(1), 4-12.
- Şit, A. ve Telek, C. (2020).COVID-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri. *Gaziantep Univercity Journal Of Social Sciences*, 1-13.
- TCMB (2022). “TCMB Para Politikası Kurul Kararı”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/51fa8fad-277c-4b2a-a0ed-c8b003a0ddf6/DUY2022-21.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-51fa8fad-277c-4b2a-a0ed-c8b003a0ddf6-o0DKKaz> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- TCMB (Nisan 2022), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/> (Erişim Tarihi: 28.05.2022).
- Temel, M. (1988). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler. *İlmi Araştırmalar Dergisi*,6, 227-243.

- Timeturk (2022). “2021-2023 Yıllarına Ait Büyüme Beklentileri”<https://www.timeturk.com/global-ekonomi/dunya-bankasi-2022-kuresel-ekonomik-buyume-tahmini-aciklandi/haber-1718233>(Erişim Tarihi: 02.04.2022).
- TÜİK (Mart 2022a). “Sanayi Üretim Endeksinin Aylık Değişim Oranları”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi-Mart-2022-45733>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).
- TÜİK (2022b). “Ziyaretçi Türüne Göre Turizm Geliri”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45786> (Erişim Tarihi: 18.04.2022).
- TÜİK (Nisan 2022c). “TÜFE Yıllık Değişim Oranları”,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Nisan-2022-45793> (Erişim Tarihi: 11.05.2022).
- TÜİK (2022d). “Harcama Alt Kalemlerine Göre Yıllık Değişim Oranları ve TÜFE’deki Değişime Etkisi”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Nisan-2022-45793> (Erişim Tarihi: 25.04.2022).
- TÜİK (2022e). “Yıllık Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranları (%)”,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yurt-Ici-Uretici-Fiyat-Endeksi-Nisan-2022-45853> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- TÜİK, (2022f).”Yıllara göre Büyüme Oranları”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- TÜİK (2022g). “Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış GSYH Oranları”,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022)
- TÜİK (2022h). “GSYH Büyüme Oranları”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022)
- TÜİK (2022ı). “2021 Yılı'nın 4. Çeyrek Döneminde Harcama Yöntemine Göre GSYİH Büyüme Hızları”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi->

- Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548(Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- TÜİK (2022j). “Aylık Bazda Ekonomik Güven Endeksi”,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Nisan-2022-45557>(Erişim Tarihi: 03.05.2022).
- TÜİK (2022k). “2020-2022 Mart Ayı İşsizlik ve İstihdam Oranları”,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Mart-2022-45647&dil=1> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- Türk Toraks Derneği, (2022), 1918 İspanyol Gribi salgını ve Biz, <https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=5787>, (Erişim Tarihi: 02.04.2020).
- Türk, A., Ak Bingöl, B. ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 612-632.
- UN. (1960). World Economic Survey 1959. New York: United Nations. (23 Kasım), 2020 tarihinde <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economicand-social-survey-1959/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2020).
- Veba (Plague). “T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut Ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü”,<https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/Hastalikdetay/Veba> (Erişim Tarihi: 11.21.2022).
- WHO (2020). “Ebola Virüsü Hastalığı, Dünya Sağlık Örgütü”,<https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/ebola-virus-disease>(Erişim Tarihi: 11.21.2022).
- WHO. (2014). “Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus (MERS-Cov) – Saudi Arabia”,<https://www.who.int/csr/don/07-november-2014-mers/en/>(Erişim Tarihi: 11.21.2022).
- Yıllara Göre Küresel İşsizlik (2022). <http://lastik-is.org.tr/?p=16388>, (Erişim Tarihi: 24.02.2022).

YİGM (2022). “Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş Sayısı ve Gecelemelerin Yıllara Göre Dağılımı”,<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201123/onceki-donemlere-ait-istatistikler.html>, (Erişim Tarihi: 14.03.2022).

Yiğit, A. (2019), HIV/AIDS Hastalık Yükünün Ve Harcamalarının Analizi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 11(4),191-201.